

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы

Отечественная история

History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2025. № 28 (3)

РЕДАКЦИЯ

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Редакциялық алқа

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Абдырахманов Толобек Әбілұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Қырғыз Республикасы, Бішкек)

Апендиев Тимур Әкімханұлы – PhD докторы, доцент, жетекші ғылыми қызметкер, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Горшенина Светлана Михайловна – PhD, тарих ғылымдарының кандидаты; CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/ Sorbonne университетінің зерттеу бөлімінің директоры (Франция, Париж)

Исмағұлов Оразақ Исмағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің физикалық антропология зертханасының меңгерушісі (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Шиндзи Като – PhD (археология бойынша), Нарадағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара)

Бирсель Каракоч – Уппсала университетінің түркі тілдерінің профессоры (Швеция, Уппсала қ.)

Мионг Сун-ок – антропология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (Корея, Сеул)

Қозыбаева Махаббат Маликовна – PhD доктор; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Моррисон Александр – PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Ұлыбритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – археология ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс университетінің «Биоархеология» ғылыми орталығының жетекшісі (Литва, Вильнюс)

Муминов Әшірбек Құрбанұлы – тарих ғылымдарының докторы, арабтанушы, профессор; ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Түркия, Стамбул)

Нұрсан Әлімбай – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Отеева Гүлфира Елубайқызы – тарих ғылымдарының докторы, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.)

Оутрам Алан – археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна – Солтүстіктің байырғы халықтарының мәселелері және гуманитарлық зерттеулер институтының этнологиялық зерттеулер орталығының жетекшісі (АН СР(Ы) ХР) (Ресей Федерациясы, Якутск қ.)

Рюосуке Оно – Васеда университетінің тереңдетілген гуманитарлық зерттеулер орталығының доценті (Жапония, Токио)

Сәбитов Жақсылық Мұратұлы – Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институтының директоры, PhD доктор (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Томохико Уяма – PhD докторы, Хоккайдо университетінің славян және еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония, Саппоро)

Финке Питер – PhD докторы, Цюрих университетінің Макс Планк институтының профессоры (Швейцария, Цюрих)

Шотанова Ғалия Айтжанқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Жауапты редактор

Абдулина Ақсұңқар Тұрсынқызы

Жауапты хатшы және редактор

Мырзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нұрлыбек Айдарбекұлы

Көбеев Рүстем Джаулыбайұлы

Техникалық көмек

Қонырбеков Медет Жаугааштыұлы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

РЕДАКЦИЯ

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Члены редакционной коллегии

Абиля Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор (Республика Казахстан, г. Астана)

Абдырахманов Толобек Абилович – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР (Кыргызская Республика, г. Бишкек)

Апендиев Тимур Акимханович – PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Горшенина Светлана Михайловна – доктор PhD, кандидат исторических наук; директор по исследованиям CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Университет Сорбонны (Франция, г. Париж)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана)

Като Синдзи (Shinji Kato) – PhD (в области археологии), Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара)

Бирсель Каракоч, профессор тюркских языков, Уппсальский университет (Швеция, г. Уппсала)

Мионг Сун-ок – доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, г. Сеул)

Козыбаева Махаббат Маликовна – доктор PhD; ведущий научный сотрудник Института культуры и духовного развития «Алаш» Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана)

Моррисон Александр – PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, (Литва, г. Вильнюс)

Муминов Аширбек Курбанович – доктор исторических наук, арабист, профессор; консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул)

Нурсан Алимбай – кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Отеева Гульфира Елубаевна – доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А.Х. Маргулана (Республика Казахстан, г. Павлодар)

Оутрам Алан – доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна, руководитель Центра этнологических исследований Института гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера (ИГИ АН РС(Я)) (Российская Федерация, г. Якутск)

Рюосуке Оно – доцент, Центр перспективных гуманитарных исследований, Университет Васеда (Япония, г. Токио)

Сабитов Жаксылык Муратович – директор Научного института изучения Улуса Джучи, доктор PhD (Республика Казахстан, г. Астана)

Томохико Уяма – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований университета Хоккайдо (Япония, г. Саппоро)

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, г. Цюрих)

Шотанова Галия Айтжановна – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Ответственный редактор

Абдулина Аксункар Турсуновна

Ответственный секретарь и редактор

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Научные редакторы:

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нурлыбек Айдарбекович

Кубеев Рустем Джаулыбайулы

Техническое сопровождение

Конырбеков Медет Жаугаитиевич

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Сания Жуматаевна

EDITORIAL TEAM

Editor-in-Chief

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, general Director of Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editorial board members

- Abil Erkin Amanzholovich* – Doctor of Historical Sciences, Professor (Republic of Kazakhstan, Astana)
Abdyrachmanov Tolobek Abilovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (Kyrgyz Republic, Bishkek)
Apendiev Timur Akimkhanovich – PhD, associate professor, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Gorshenina Svetlana Mikhailovna – PhD, Candidate of Historical Sciences; Research Director of CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Sorbonne University (France, Paris)
Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Laboratory of Physical Anthropology of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana)
Shinji Kato – PhD (Archaeology), Nara National Research Institute for Cultural Properties (Japan, Nara)
Birsel Karakoch – Professor of Turkic Languages, Uppsala University (Sweden, Uppsala)
Myong Soon-ok – PhD (Anthropology), Associate Professor (Seoul, Korea)
Kozybaeva Makhabbat Malikovna – PhD; Leading Researcher, Institute of Culture and Spiritual Development «Alash» of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Republic of Kazakhstan, Astana)
Morrison Alexander – PhD, Professor, New College, Oxford (United Kingdom, Oxford)
Motuzaitė-Matuzevichute Gidrė – Doctor of Archaeology, Professor, Head of the Scientific Center «Bioarchaeology» of Vilnius University, (Lithuania, Vilnius)
Muminov Ashirbek Kurbanovich – Doctor of Historical Sciences, Arabist, Professor; Consultant to the Director General for Organizational Activities of the OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul)
Nursan Alimbay – Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Otepova Gulmira Elubayevna – Doctor of Historical Sciences, Professor at the A. Margulan Pavlodar Pedagogical University (Republic of Kazakhstan, Pavlodar)
Outram Alan – Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter)
Romanova Ekaterina Nazarovna – Head of the Center for Ethnological Research, Institute for Humanitarian Research and Problems of Indigenous Peoples of the North (IHR RAS (Yakutia)) (Russian Federation, Yakutsk)
Ryuosuke Ono – Associate Professor, Center for Advanced Humanitarian Studies, Waseda University (Japan, Tokyo)
Sabitov Zhaksylyk Muratovich – Director of the Scientific Institute for the Study of the Ulus of Jochi, PhD (Republic of Kazakhstan, Astana)
Tomohiko Uyama – PhD, Professor, Center for Slavic-Eurasian Studies, Hokkaido University (Japan, Sapporo)
Finke Peter – PhD, Professor, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland, Zurich)
Shotanova Galiya Aitghanovna – Candidate of historical sciences, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editor-in-Chief

Abdulina Aksunkar Tursunovna

Responsible Secretary and Editor

Murzakhodjaev Kuanysh Madievich

Scientific Editors:

Kasymova Didar Beysengalieva
Chernienko Denis Arkadyevich
Dosymbetov Nurlybek Aidarbekovich
Kubeev Rustem Dzhaubayuly

Technical support

Konyrbekov Medet Zhaugashtievich
Zikirbaeva Venera Serikovna
Kopeeva Saniya Zhumataevna



Published in the Kazakhstan
Otan tarikhyy
Has been issued as a journal
since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2025. Vol. 28. Is. 3. Pp. 827-843
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>



FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_3_827-843

ҚАЗАҚСТАН ҚАЛАЛАРЫНДАҒЫ 1920–1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы¹, Абдулина Ақсұнқар Тұрсынқызы²

^{1,2}Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(050010, Шевченко көшесі, 28, Алматы, Қазақстан)

¹Тарих ғылымдарының докторы, доцент
<https://orcid.org/0000-0002-9918-385X>. E-mail: akudaybergen@mail.ru

²Т.ғ.к.
<https://orcid.org/0000-0001-8556-3432>. E-mail: abd_aksunkar@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Құдайбергенова А.И., Абдулина А.Т., 2025

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақалада Қазақстан қалаларындағы 1920–1930 жылдардағы этнодемографиялық үдерістер тарихи оқиғалармен байланыстырыла отырып, жазба және ауызша тарих мәліметтерін өзара салыстыру негізінде қарастырылады. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.* 1920–1930 жылдардағы Қазақстан халқының этно-демографиялық және әлеуметтік-мәдени дамуының қалаларға қатысты Қазақстан тарихының кемшін зерттелген тұстарын қарастыру. *Материалдар:* архив құжаттары, статистикалық мәліметтер және ауызша тарих материалдары; *әдістер:* тарихи, статистикалық, салыстырмалық, талдау мен қорытындылау, шынайылық. *Нәтижелері.* 1920–1930 жж. республиканың қала халқының дамуы екі кезеңге бөліп анықталды: 1) 1926 жылға дейінгі оқиғалар және 2) 1926–1939 жж. санақаралық кезеңдегі қала халқының құрамындағы әр түрлі категориялар бойынша өзгерістер санының динамикасы (этникалық-әлеуметтік, жастық-жыныстық құрамы және т.б.) қамтылды. *Бірінші кезеңде* орын алған Түркістан Республикасы мен Қазақ АКСР-індегі ашаршылықтар мен босқыншылықтың, *келесі 1926–1939 жж. санақаралық кезеңде* ауыл қазақтары саны 2,6 есе кемігенде, қалалық қазақтар саны үш есеге артуының себептері мен барысы (ашаршылық кезіндегі босқыншылық пен өндірістендірудің орны), демографиялық салдарлары қарастырылды. Халықтың саны, орналасуы, этникалық құрамы, кәсіптік құрылымы, сауаттылығы мен білім деңгейі, өсіп-өну үдерістеріндегі өзгерістердің бұдан кейінгі елдегі әлеуметтік және демографиялық процестердің бағыты мен барысын негіздегені көрсетілді. *Қорытынды.* 1920–1930 жж. Қазақстандағы саяси-экономикалық реформалар қала халқының жаңа түрге ауысуына әкелді. Этно-демографиялық дамудың ғасырлар бойғы даму үдерістерін социалистік негіздегі үрдістермен алмастырды, сонымен бірге қалалардың архитектурасы, әлеуметтік-экономикалық құрылымы мен функционалдық бағыты өзгерді.

Түйін сөздер: Қазақстан, қала халқы, этностар, демографиялық даму, халық санақтары, ашаршылық, өндірістендіру

Алғыс. Ғылыми мақала «XX ғасырдың 20–30 жылдарындағы Қазақстан қалалары әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде: этнодемографиялық және әлеуметтік-мәдени дамуы» гранттық қаржыландыру жобасын іске асыру шеңберінде дайындалды (жеке тіркеу нөмірі: AP19678056)

Дәйексөз үшін: Құдайбергенова А.И., Абдулина А.Т. Қазақстан қалаларындағы 1920-1930 жылдардағы этнодемографиялық үдерістер // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 3. 827-843-бб. [Қаз.]. DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_827-843

ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ГОРОДАХ КАЗАХСТАНА В 1920–1930-х гг.

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимовна¹, Абдулина Аксункар Тұрсыновна²

^{1,2}Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Уалиханова
050010, ул. Шевченко, 28, Алматы, Казахстан

¹Доктор исторических наук, доцент
<https://orcid.org/0000-0002-9918-385X>. E-mail: akudaybergen@mail.ru

²Кандидат исторических наук
<https://orcid.org/0000-0001-8556-3432>. E-mail: abd_aksunkar@mail.ru

© ИИЭ им. Ч.Ч. Уалиханова, 2025

© Құдайбергенова А.И., Абдулина А.Т. 2025

Аннотация. *Введение.* В статье рассматриваются этнодемографические процессы 1920-1930 годов в городах Казахстана на основе сопоставления данных письменных и устных источников с привязкой к историческим событиям. *Цель и задачи исследования:* Изучение мало исследованных аспектов истории городов Казахстана в отношении этнодемографического и социально-культурного развития населения Казахстана в 1920-1930-е годы. *Материалы:* архивные документы, статистические данные и материалы устной истории; *методы:* исторический, статистический, сравнительный, анализ и обобщение, достоверность. *Результаты.* Развитие городского населения республики определялось двумя периодами: 1) событиями до 1926 года и 2) освещением динамики количественного и качественного состава городского населения за межпереписной период 1926-1939 гг. по различным категориям (этносоциальный, половозрастной состав и др.). На первом этапе произошел голод, сопровождавшийся беженством в Туркестанской Республике и Казахской АССР, что повлияло на развитие городского населения Казахстана. Кроме того, за межпереписной период 1926-1939-х гг. рассмотрены причины и ход убыли численности сельских казахов в 2,6 раза и демографические последствия голода в городах. Было показано, что изменения того периода в численности, расселении, этническом составе, профессиональной структуре, грамотности и уровне образования населения обосновали ход социальных и демографических процессов в стране в последующие годы. *Вывод.* Политико-экономические реформы 1920–1930-х годов в Казахстане привели к изменению облика городского населения. Они заменили многовековые процессы этнодемографического развития социалистическими трансформациями, а также изменили архитектуру городов, их социально-экономическую структуру и функциональное назначение.

Ключевые слова: Казахстан, городское население, этносы, демографическое развитие, переписи населения, голод, индустриализация

Благодарность. Статья подготовлена в рамках проекта ИРН AP19678056 «Города Казахстана в 20-30-х гг. XX века как социокультурный феномен: этно-демографическое и социально-культурное развитие».

Для цитирования: Құдайбергенова А.И., Абдулина А.Т. Этнодемографические процессы в городах Казахстана в 1920–1930 гг. // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 3. С. 827-843. [на казахском яз.].

DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_827-843

ETHNODEMOGRAPHIC PROCESSES IN KAZAKHSTAN CITIES IN THE 1920-S AND 1930-S

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna¹, Abdulina Aksunkar Tursunovna²

^{1,2}Ch.Ch. Valikhanov Institute of history and ethnology
(28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)

¹Doctor of historical sciences, associate professor
<https://orcid.org/0000-0002-9918-385X>. E-mail: akudaybergen@mail.ru

²Candidate of historical sciences
<https://orcid.org/0000-0001-8556-3432>. E-mail: abd_aksunkar@mail.ru

© Valikhanov Institute of History and Ethnology, 2025

© Kudaibergenova A.I., Abdulina A.T., 2025

Abstract. *Introduction.* The article examines ethno-demographic processes in Kazakhstan's cities during the 1920s-1930s in connection with historical events, based on a comparative analysis of written and oral historical data. *Research objectives and tasks.* To study the poorly researched aspects of Kazakhstan's history relating to the ethno-demographic and socio-cultural development of Kazakhstan's population in cities during the 1920s-1930s. *Materials:* archival documents, statistical data, and oral history materials; *methods:* historical, statistical, comparative, analysis and synthesis, authenticity. *Results.* The development of the republic's urban population in the 1920s-1930s was divided into two periods: 1) events up to 1926 and 2) changes in the composition of the urban population by various categories during the inter-census period of 1926-1939, including dynamics of numbers (ethnic-social, age-gender composition, etc.). The causes and course of famines and refugee movements in the Turkestan Republic and Kazakh ASSR that occurred in the first period, and in the subsequent inter-census period of 1926-1939, when the rural Kazakh population decreased by 2.6 times while the urban Kazakh population increased threefold (the role of refugee movements during famine and industrialization), and their demographic consequences were examined. It was shown that changes in population size, distribution, ethnic composition, occupational structure, literacy and education levels, and growth processes laid the foundation for the direction and course of subsequent social and demographic processes in the country. *Conclusion.* The political-economic reforms of the 1920s-1930s in Kazakhstan led to a new transformation of the urban population. They replaced centuries-old ethno-demographic development processes with socialist-based trends, while simultaneously changing the architecture, socio-economic structure, and functional orientation of cities.

Keywords: Kazakhstan, urban population, ethnic groups, demographic development, population censuses, famine, industrialization

Acknowledgments. The article was prepared as part of the project of grant financing «Cities of Kazakhstan in the 20-30s of the XX century as a socio-cultural phenomenon: ethno-demographic and socio-cultural development» (individual registration number: AP19678056)

For citation: Kudaibergenova A.I., Abdulina A.T. Ethnodemographic processes in Kazakhstan cities in the 1920-s and 1930-s // Otan tarihy. 2025. Vol. 28. No. 3. Pp. 827-843. [in Kazakh].

DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_827-843

Қысқашы. Ынтымағы жарасқан 127 ұлт пен этностар өкілдерінен тұратын халқымыз республиканы көркейту бағытында еңбек етуде. Этносаралық бірлік пен ынтымақтастықты мақсат еткен, полиэтникалық құрамды халқымыздың негізі өткен ғасырларда қаланды. Соның ішінде 1920-1930 жылдардағы Қазақстан халқының этно-демографиялық және әлеуметтік-мәдени дамуының қалаларға қатысты тарихы Қазақстан тарихының кемшін зерттелген тұстарының бірі болып табылады.

Мақсаты мен міндеттері. 1920-1930 жылдардағы Қазақстан халқының этно-демографиялық және әлеуметтік-мәдени дамуының қалаларға қатысты Қазақстан тарихының кемшін зерттелген тұстарын зерттеу.

Материалдар мен әдістер. ХХІ ғ. 20-жылдары көптеген архив құжаттары құпиясыздандырылғаннан соң қол жеткен деректерді пайдалана отырып, Қазақстан тарихының аз зерттелген қырларын зерделеуге, соны материалдарды тарихи айналымға тартуға, қалалардағы халықтың өсіп-өнуі мәселелерін зерттеуге мүмкіндік туды. Мақалада мәселенің мерзімдік шеңбері ретінде кеңес өкіметі орнаған жылдардан бастап, екінші әлемдік соғыс басталған жылға дейінгі аралықты алдық.

Деректер ретінде архив құжаттарын, жарияланған статистикалық мәліметтерді, соның ішінде халық санақтары мәліметтерін т.б. пайдаландық. Мысалы, 1917 ж. ауыл шаруашылық санағы, 1920 ж. және 1923 ж. өнеркәсіптік-қалалық санақтар, 1926 ж. және 1939 ж. Бүкілодақтық халық санақтары материалдарын салыстыру халық құрамының өзгерістерін, динамикасын анықтауға мүмкіндік береді. Ал, халық санақтары - халықтың жай-күйін бақылау түрі және тарихи дерек ретінде демографиялық даму үдерістерінің санақ аралық кезеңдегі өзгерістерінің нәтижесінен хабар береді. *Әдістер:* тарихи, статистикалық, салыстырмалық, талдау мен қорытындылау, шынайылық.

Талқылау. 1920-1930 жылдардағы Қазақстан қалаларының дамуы, кеңестік экономикалық қайта құру шаралардың бірі - индустрияландыру үдерісі нәтижесіндегі жаңа қалалардың пайда болуы, дамуы жайлы мәліметтер бірқатар еңбектерде қаралды. Соның ішінде Кеңес дәуірінде жарияланған еңбектерді марксистік-лениндік әдіснама тұрғысынан, кеңестік идеологиялық көзқарастар негізінде жазылған және қоғамда талқылауға идеологиялық тыйым салынған тақырыптарды ашатын тарихи деректер көбіне зерттеушілерден жасырылғандықтан, деректер толық қамтылмаған зерттеулер деуге болады. Соған қарамастан, бұл еңбектер қала халқына, өміріне қатысты алғашқы зерттеулер [Татимов, Саркенова, 2002; Асылбеков, Козина, 2000; Козыбаев, 2000; Қасымбаев, 1992; Алексеенко, 1999; Асылбеков, Галиев, 1991; Сдыков, 2004; Төлекова, 2002; Асылбекова, 2007 және т.б.]. Мысалы, Ж.Қ. Қасымбаев еңбектерінде Қазақстан қала халқының демографиялық дамуының ХVІІІ ғасырдан ХХ ғасырдың алғашқы жартысына дейінгі мерзімдегі, соның ішінде Семей қаласының тарихын қарастыра отырып, Ж.Қ. Қасымбаев Қазақстан халқының қалай қалыптасқанын анықтауға зер қойды [Қасымбаев, 1988: 40-48; Қасымбаев, 1992]

Сонымен, Қазақстан қалаларының саяси-экономикалық, мәдени дамуы тарихы біршеме зерттелгенімен, демографиялық дамуы кешенді мәселелер ішінде жылпылама, терең талдаусыз қамтылды. Сондай-ақ, кейінгі жылдарға дейінгі жарияланған зерттеулерде республикада ХХ ғасырда орын алған ашаршылық тарихы қала халқының өмірімен байланыстырылмай, негізінен бөлек қарастырылды. Сондықтан мақалада ХХ ғасырдың 20-30 жж. ел қалаларының этнодемографиялық дамуын шынайылық тұрғысынан отандық тарих ғылымындағы өзекті тақырып ретінде қарастырамыз.

Нәтижелер. Қазан төңкерісіне дейін Қазақстанда 50 мың адамнан жоғары адамы бар ірі қалалар болған жоқ. Үлкен қалалар деуге болатын Оралда 43,2 мың мыңнан аса, Семейде 35 мыңдай адам тұрды. Өлкенің 19 қаласының халқы 10 мыңға жетпеді. Қалалар негізінен әкімшілік орталықтары болды. Біртіндеп Орал, Петропавл, Верный, Семей, Қостанай, Шымкент, Әулиеата қалалары сауда және мал мен егін өнімдерін өңдеу орталықтарына айналды. *Өнеркәсіптің дамуы* бастауымен қала халқы негізінен көші-қон есебінен өсті.

Кеңес дәуірі қарсаңында қала халқының көпшілігі славян халқы өкілдерінен құралды: Орал облысында 82,0 %-ы, Торғай облысында - 67,3 %-ы, Ақмола облысында -70,9 %-ы, Семей облысында – 53 %-ы орыстар болды. Ресей құрамына кешірек қосылған оңтүстік мен Жетісу қалаларында орыстардың үлесі Қазақстанның басқа аймақтарына қарағанда төмендеу: Жетісуда - 43,4%, ал Сырдарияда – 10,9 %, ал, далалық облыстарда (Қарқаралы – 24,4 %, Темір – 37,3 %, Ырғыз –37,5 % қалаларынан басқа): Семейде - 42,3%, Торғайда – 44,6 %, Ақмолада – 47,2 %, Павлодарда – 47,3 % болды. Ал Оңтүстік Қазақстан қалаларында көпшілік үлеске өзбектер ие болды.

Созылыңқы жүрген Бірінші дүниежүзілік соғыс, 1916 ж. көтеріліс пен көтерілісшілерді жазалау, 1917 ж. төңкерістер, Түркістан Республикасындағы ашаршылық, Азамат соғысы, 1921-1923 жж. Қазақ АКСР-індегі ашаршылық, кеңестік биліктің саяси, экономикалық және әлеуметтік салаларда жүргізген қайта құру шаралары, 1931-1933 жж. ашаршылық т.б. нәтижесі елде халықтың, ерекше қазақ халқының саны ұдайы кемітті. Сондай-ақ, Қазақстан қалаларындағы 1920-1930 жылдардағы этно-демографиялық үдерістерді негіздеді.

1920-1930 жылдардағы республиканың қала халқының дамуын екі кезеңге бөліп анықтауға болады. Біріншісі 1926 жылға дейінгі оқиғаларды, ал екіншісі 1926-1939 жылдардағы санақаралық кезеңді қамтиды.

Бірінші кезеңде Түркістан Республикасы мен Қазақ АКСР-індегі ашаршылықтар орын алды. 1917 ж. соңында Әулиеата уезінде 44307 шаруашылық, Перовск уезінде – 24 810, Түркістан уезінде – 12 296, Шымкент уезінде – 3 618, Қостанай және Ақтөбе уездерінде – 62 275 шаруашылық ашаршылыққа ұшырады. Бір ғана Жетісу губерниясының Верный уезінде 220 мыңдай адам ашаршылықтан зардап шекті [Смағұлова, 2019: 35]. Ал Түркістанның жекелеген өңірлерінде ашаршылық 1923 жылға дейін созылды. Нәтижесінде Түркістан Республикасынан Қазақ АКСР құрамына кірген жерлерді мекендеген қазақтар 1917-1920 жж. арасында 34,1 пайызын немесе 427 230 адамын жоғалтты. Қазағы көп кеміген уездер – Әулиеата (43,8 %-ға) және Лепсі (42,1 %-ға) уездері болды, халқы жартысына жуығынан айрылды [Зарубин, 1925: 11; Материалы Всероссийских переписей 1920 года, 1923: 69].

1920 ж. Алматы уезінде тіркелген 194,6 мың адам (100,6 мың ер және 94 мың әйел) 1917 ж. салыстырғанда 28,4 мың адамға (21,4 мың ер адам, 7 мың әйел) немесе (17 %-ға) кеміген. Уезде қазақтар саны күрт кеміп, орыстар саны өскен. 1917-1921 жж. қазақтар 47,7 мың адамға (ерлер 33 %-ға, әйелдер 26%-ға) кемігенде, орыстар 42,2 %-ға (ерлер 34,9 %-ға, әйелдер 50,5 %-ға) немесе 16,2 мың адамға көбейген. Бұндай өсім орыстардың көші-қоны есебінен жүзеге асты (ҚРПА. 666 қ. 1 т. 76 іс. 18-19 пп.).

1921-1923 жж. Қазақ АКСР-ін ашаршылық жайлады. 1921 ж. қарашада ашаршылыққа ұшырағандар саны 1 508 мың адам (республика халқының 1/3 бөлігі) болса, 1922 ж. маусымына қарай 2019485 адамға жетті [РФМА. Р-1065 қ. 2 т. 116 іс. 13 п.]. Бұл ашаршылықтан Қазақстанда 1 миллионнан аса адам қаза тапты.

Елде босқыншылық орын алды, мәжбүрлі ішкі көші-қон күшейді: ашаршылық жайылған сайын халық республиканың әлділеу деген аудандарына көшіп-босты. Ашыққан халық оңтүстікке (Түркістан), шығысқа (Ақмола және Семей губернияларына) және қалаларға қашты.

Аш босқындар қалаларда, әсіресе теміржол станцияларында шоғырланды. Олардың көпшілігі ашық аспан астында өмір сүрді. Босқындар жиналған теміржол вокзалдары аурудың негізгі ошағына айналды. Елдің ішінде де сыртында да аш және мүлдем дәрменсіз адамдар ағынынан шаршаған жергілікті халық босқындарға көмектесе алмағанын, керісінше, жақтырмағанын айту керек. Бұл жағдай босқындардың ауыр жағдайын ушықтырды. Осы жылдардағы халық санының өзгерістерін талдасақ:

Жылдар	1916	1917	1920	1921	1922	1920–1922 өсім (+/-)
Қазақ АКСР-і (Орынбор губерниясымен бірге)	4 712181	4 611926	4 610278	3 596 99	3 795963	-814 315
Орынбор губерниясы	1 038171	940 058	770 044	676 604	566 054	- 203 990
Қазақ АКСР-і (Орынбор губерниясынсыз)	3 674 010	3 671868	3 840 234	2 920 395	3 229 876	- 610 358

Кесте 1. Қазақ АКСР халқының динамикасы (1916—1922 жж.) [Сборник статистических сведений, 1925: 4, 5, 18, 19]

1 кестеден көретініміз, Қазақ АКСР-інде халық саны 1920 жылға дейін өскенімен, 1920-1921 жылдары 919 839 адамға күрт азайған (Орынбор губерниясынсыз – авт.) [Сборник статистических сведений, 1925: 4, 5, 18, 19]. Жалпы, Қазақ АКСР халқы 1917-1920 жылдары 13,2 % – ға, оның ішінде Қытаймен шекаралас Семей облысында-20,1% - ға қысқарды [Алексеевко, 1999: 6]. Жекелеген губернияларда: 1922 ж. желтоқсандағы есеп бойынша Бөкей Ордасының халқы 1920 жылмен салыстырғанда 38592 адамға кеміген. Ал 1921 жылға дейінгі және 1922 жылдың I жартысындағы өлім-жітім мен босқыншылық нәтижесінде губерния 23 мың адамға кеміді [Саяси қуғын-сүргін құрбандарын, Т. 28, 2022: 134].

Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарындағы Қазақстан халқы 1917–1920 жж. арасында 6218,3 мыңнан 4 679 795 адамға, 1923 жылға қарай 3 786 910 адамға дейін қысқарды. 1920-1923 жж. Қазақстан халқының саны 892 885 адамға азайды [История Казахстана, 2010: 657–658].

Осы жылдардағы Қазақ АКСР-дегі қала халқының құрамындағы өзгерістер: 1917 ж. 285643 адам (ел халқының 7,7%-ы) болған қала халқының 1920 ж. 21709 адамға кеміп, 263934 адам болып, ел халқының 6,8%-ын ғана құрады. 1921 ж. 245195 адамға дейін төмендегенімен, үлесі барлық халықтың 8,3%-ы болды, ал 1922 ж. қалалардағы 254929 адам жалпы халықтың

7,8 %-ы болды. (Орынбор губерниясын қоспағандағы есеп – АИК) [Сборник статистических сведений, 1925: 4, 5, 18, 19]. 1917-1922 жж. арасында 30714 адамға кеміген. 1922 ж. Қазақ АКСР қалаларындағы тұрғындар 1917 жылғы мөлшерінің 89,2%-ын ғана құрады.

Бұл жылдары Қазақстанға бағытталған көші-қон жалғасты: 1916-1926 жж. Қазақстанға 800 мыңға жуық адам қоныс аударды [Гладышева, 1973: 218–237]. Оның ішінде 1921-1926 жылдары қоныстанған «жергілікті емес» 522,1 мың адамның 311,5 мыңы орыстар мен украиндар (59,7%) болды [Алексеев, 2009: 99]. Келгендердің 80%-ы ауылды жерге, ал 20%-ы қалалық жерлерге тұрақтады.

1926 ж. Бүкілодақтық халық санағында қала халқы 539 мың адам болып, халықтың 8,4%-ын құрады. Республикада қалалық типтегі 50 қала мен кент болды. Орта қалалар саны 27, ал ірі қалалар болған жоқ. Қалалық типтегі 33 кентте халқы 125,2 мың адам немесе қала халқының 1/3-тен астамы өмір сүрді. Екі қалада 500-ден 1 мың адамға дейін, алтауында - 1 мыңнан 2 мың адамға дейін, он алтысында - 2 мыңнан 5 мыңға дейін, тоғызында - 5 мыңнан 10 мыңға дейін тұрғын болды. Губерниялар бойынша қала халқының үлесі: Қостанай губерниясында – 1,6 %; Ақмола губерниясында – 12,8 %, Ақтөбе губерниясында – 13,7 %, Семей губерниясында – 21,6 %, Сырдария губерниясында – 21,9 %, Орал губерниясында – 18,8 % және Жетісу губерниясында – 6,9 % [Всесоюзная перепись, 1928: 15-45] болды. Оңтүстіктегі қалалардың орыстар мен басқа переселендер тұратын бөлігінің «жаңа қала», қала шетіндегі, ауылмен, даламен тығыз байланысты бөлігінің «ескі қала» деп екі бөліктен тұратын ерекшелігі пайда болды.



Диаграмма 1. 1926 ж. санақ бойынша ауыл және қала халқының үлестері

1926 жылғы халық санағы материалдарына сәйкес Қазақстанның қала халқының басым көпшілігі орыстар (52,3 %), украиндар (10,8 %), тараншылар (10,6 %) болды. Қазақтар қала халқының 8,1 %-ын, одан әрі татарлар 5,0%-ын құрады.

Келесі 1926-1939 жж. санақаралық кезеңде ауыл қазақтары саны 2,6 есе кемігенде, қалалық қазақтар саны үш есеге артты. Дегенмен қала тұрғындарының көпшілігі орыстар болып қала берді. Қала халқының өсуі өндірістендірудің арқасында ғана емес. 1931-1933 жж. ашаршылық кезінде күнкөріс көзінен айрылған аш адамдар ауылдардан қалаларға аштықтан құтылсақ деп босты. Бұл жылдар халық тарихындағы ең ауыр кезеңдердің бірі болып саналады.

1920 жж. соңындағы байлардың, жартылай феодалдардың, кулактардың мүлкін тәркілеу, иеліктерінен айыру, жер аудару; күштеп отырықшыландыру; күштеп ұжымдастыру, егіншілер мен малшыларды меншіктен айыру; «төтенше» ауыл шаруашылығы өнімдері мен шикізатын дайындау науқандары Қазақстан ауылдарының экономикалық күшін әлсіретіп, халықты ашаршылыққа душар етті. Бұл жағдай кеңес билігінің саясатына қарсы халық қарсылығын тудырды. Бірақ, халық қозғалыстары (543 көтерілістер мен т.б. наразылықтар) басып-жаншылып, ашаршылық күшейді, босқыншылық жаппай сипатқа ие болды.

Қазақ халқының жартысына жуығын жалмаған 1931-1933 жж. ашаршылық Қазақстандағы өндірістендіру үдерісінің қарқындауы кезінде орын алды. Жаңа өндіріс орындары іске қосылып, ірі темір жол құрылыстары жүрді, бұрынғы қалаларды дамыту, жаңа қалалардың пайда болуы, білім деңгейінің өсуі, мәдени жетістіктер қатарласа жүріп жатты. Кеңес өкіметі өнеркәсіптік нысандар салу, зауыттар салу сияқты мәселелерге басымдық берді.

Ауыл шаруашылық өнімдерін салық түрінде (астық салығы, ет салығы, жүн салығы, мақта салығы және т.б.) мәжбүрлеп жинау: біріншіден КСРО-ның орталық қалаларының, екіншіден, өндірістендіру барысында дамытпақшы болған және жаңадан салынып жатқан қалалардың халқын азық-түлікпен қамтамасыз ету үшін керек деп есептелінді. Сонымен қатар, үшіншіден, одақ бойынша өндіріс орындарын, жаңадан салынып жатқан қалалар құрылысы мен сол өндіріс орындарына қажетті станок т.б. құралғыларды шетелден сатып алу (негізінен астыққа) үшін қажет деп табылды. Сондықтан, кеңестік билік салық мөлшерін ұдайы үдемелі түрде өсіріп, халықты ашаршылыққа итермеледі.

1920-1930 жылдардағы оқиғалар халықтың әлеуметтік және демографиялық дамуындағы терең өзгерістерге әкелді: саны, орналасуы, этникалық құрамы, кәсіптік құрылымы, сауаттылығы мен білім деңгейі, өсіп-өну үдерістеріндегі өзгерістер бұдан кейінгі әлеуметтік және демографиялық процестердің ерекшеліктерін негіздеді. Жеделдетілген индустрияландыруды (көмір өндіруді, түсті және қара металлургияны, химия және мұнай-химия өнеркәсібін және т.б. дамыту) жүзеге асыру, жаңғырту стратегиялық міндеттің құрамдас бөлігі ретінде белгіленді. Қайта жаңғырту кезінде туындаған мәселелерді ерікті (Ресей мен Украинаның өнеркәсіптік аймақтарынан мамандар мен жұмыс күшін көшіріп әкелу) және мәжбүрлі көші-қон (кулақтық жер аударулар, ГУЛАГ тұтқындары және т.б.) жолымен шешпек болды. Осы кезде ашыққан ауыл тұрғындарының қалаларға жұмыс іздеп мәжбүрлі түрде босуды орын алды.

Аш адамдардың басым бөлігі ауылдық жерлерде тұрды, ал билік көп жағдайда тек қала тұрғындарына көмек ұйымдастырды. Осыған байланысты ауыл тұрғындары үйлерін тастап, өз өмірін сақтап қалу үшін қалаларға басты. Яғни, ауыл халқының қалаға қарай сабылуының басты себебі өндірістендірумен байланысты.

Бұған архив құжаттары мен көнекөз шежірелі қарттардың естеліктері куә. Мысалы, «Талас өңірінде малын бағып, аздаған егінін салып, мамыражай өмір сүрген халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан шырқын бұзған ашаршылықтың зардабын тартқан адамдардың бір бөлігі құмға қарай шұбырса, кейбіреулері қалаға бет алады. Бірақ, Әулие-Атаға кеткендердің көпшілігі жол бойында қырылып қалған, ал құмға жеткендері тұзақ құрып, қоян аулап күндерін көрген» деп еске алады көнекөз қариялар [XX ғасырдың 30-жж., 2022: 445].

Ресми құжаттарда қалаға босқыншылық «өз ауылдық кеңесі аумағынан тыс жұмыс жерге жұмыс істеуге кетті» деген сөзбен де жасырылды. Мысалы, 1930 жж. қалаларға жұмыс істеуге кеткен, азық іздеп ауылдан кеткен адамдар статистикалық құжаттарда «жұмыс іздеуге кеткендер» сөзімен берілген [СҚОМА. 1318 қ. 1 т. 4 іс. 113, 117, 124, 125, 127, 129-132 пп.].

Күн көріс көзінен айрылған ауыл халқының бір бөлігі ірі құрылыстар жүріп жатқан қалаларға кіруге тырысты, себебі жұмысшылар азық-түлік паегімен қамтамасыз етілетін, болмаса қалаға бару қайыр сұрап тамақ жеуге мүмкіндік деп қабылдады. Алайда, жұмысшы кәсіптерінің тілі мен дағдыларын білмегендіктен, босқындардың көпшілігі қалаларда жұмысқа орналаса алмады. Қала шетінде тұрақтап, қаланың аш-жалаңаш бөлігін құрады.

Қалаларда іш сүзегі, бөртпе, т.б. жұқпалы аурулар мен арықтап өлген адам саны есепсіз болды. Қаланы мәйіттерден тазарту үшін жинап, мүмкіндігінше зираттарға апарды, бірақ беттері жабылмай, ит пен құсқа жем болды. Ауруханалар да мәйіттерге толды.

Аштыққа ұшырап, босқан халықтың басым көпшілігі ешқандай да көмек алмады. Тіпті босқындар кеңестік қоғамның өмірінен тыс, ешбір қараусыз, қалтарыста қалды деуге болады. Көпке дейін республика ішкілік босқыншылық кеңестік қоғамның дамуына қатысы жоқ, пайдасыз, тіпті қалаға кедергі жасаудағы құбылыс ретінде, көлеңке секілді қабылданды. Қалаға ағылған босқындар қалаға кіре алмай, қала шетіндегі бейшара қалыптағы тобыр секілді көрінді. Қалалар болса сұрықсыз, жұпыны, аяушылық жағдайдағы елді мекен секілді түрге түсті.

Қала халқының саны туралы 1926 жылғы санақ және Мемлекеттік жоспар жүйесінің үлкен ақаулармен 1931 жылы жүргізген жаппай есеп мәліметтері ғана бар. 1926 ж. санақ бойынша қала халқының саны 471 мың адамды құраса, 1931 ж. жаппай есепке алу деректері қалаларда 732,7 мың адамды есептеді. Бұдан кейінгі жылдары мемлекеттік халықты үздіксіз есепке алу ісі жүргізілмеді, ал алдағы жылдардағы құрылыстың, өнеркәсіптің, көліктің өсуін және т.б. дамытуды жоспарлаудағы жедел-жоспарлы мақсаттар үшін мемлекет негіз ретінде 1926 ж. санақ пен 1931 жж. есептерге сүйеніп, халықтың мүмкін болар есебін ескерді. Ол бойынша қала халқы жылдар бойынша төмендегінше болады деп есептелді:

1931 ж. қаңтар.....	732,7 мың
1932 ж.....	1072,1 мың
1933 ж.....	1218,9 мың
1934 ж.....	1311,6 мың
1935 ж.....	1437,6 мың
1936 ж.....	1499,5 мың

Бұл мәліметтер осы жылдар ішінде орын алған қала халқының өсу үдерісін көрсеткенімен, шынайы бола алмайды, өйткені, бұлар көтермеленген сандар, бірақ салыстыруға қажетті басқалай есеп мәліметтері жоқ [РМЭА. 1562 қ. 329 т. 143 іс. 143, 144 пп.].

Жекелеген қалалар бойынша мәліметтер де қала халқының күрт өсімін дәлелдейді. Мысалы, Ақмола қаласы халқы сандық динамикасын салыстырсақ: 1929 ж. – 12600 адам, 1930 ж. – 21000 адам, 1931 ж. – 32000 адам болса, қалаларға адамдардың көшіп келуін жоспарлаған Қазмемжоспар өндірістік орындардың өсіміне сәйкес 1932 жылы шамамен мүмкін болар адам саны 34400 адам, 1933 ж. – 38000 адам, сондай-ақ, 1937 жылы Ақмола қаласы халқының санын 270 000 адамға жетеді деп есептеген [СҚОМА. 1318 қ. 1 т. 1 іс. 25 п.]. Сонда Қазмемжоспардың есебі бойынша Ақмола қаласы халқы 1929–1937 жж. аралығында 21,4 есе өсуі керек еді. Шындығында Ақмола қаласының халқы бұл мөлшерден төмендеу мөлшерде дегенімен, 3 есе өсті: 1929 ж. – 12600 адам болса, 1932 ж. – 26000 адам [ҚР ОМА. 698 қ. 14 т. 185 іс. 71 п.], 1933 ж. – 30 000 адам [ҚР ОМА. 698 қ. 14 т. 188 іс. 124 п.], 1936 ж. – 40 000 адам [ҚР ОМА. 698 қ. 14 т. 196 іс. 29 п.].

Қала халқы ауыл тұрғындарының есебінен өсті. Байлардың ұжымдастыруға қарсылық ретінде малдарын сатып шекара асып кетуімен бірге, қалаларға босып көшу фактілері көп болды [ШҚОМА. 139-П қ. 1 т. 22 іс. 50 п.]. Мысалы, ОГПУ-дың Шығыс Қазақстан облысы бөлімінің шекаралық аймақтардағы арнайы 2 тобының Абралы ауданының № 3 ауылындағы 98-шаруашылықтан алынатын салық жайлы 1932 ж. 30 қазандағы арнайы сводкасында: қалаға – 10 шаруа қожалығы көшіп кетті, қалған 40 шаруа қожалықтарының ішінен тек қана малсыз кедейлер қалды және салық төлей алмады» деп көрсеткен [ШҚОҚЗТҚО, Р-15 қ. 2а т. 156 іс. 129 п.]. Бұндай жағдайлар Қазақстан бойынша орын алды. Босқындарды қызықтырған жайт қалалық азық-түлік базалары мен тамақтандыру пункттеріне тіркелген босқындарға тәулігіне 200 гр. піскен нан, күніне бір рет быламық түріндегі болса да ыстық тамақ берілді. Кейбір жерлерде тәулігіне 200 гр. есебінен 5 тәулікке деп қолға ұн берілді [Айдарбаева, 2024: 237].

1931 ж. наурыз айының басында аштық салдарынан қырдан қалаға (Форт-Александровскке) отбасымен келгендердің тізімінде бір ғана Форт-Александровск қаласында 3 318 адамнан тұратын 657 босқын отбасы тіркелді [МОМА. 17 қ. 1 т. 15 іс; Саяси қуғын-сүргін құрбандарын, Т. 16., 2022: 253-268].

Ауылдан қашқын босқындардың көпшілігі қала маңына келіп, күнкөріс көзін таппай, аштықтан өлді. Қала ішінде, теміржолдар маңында көмусіз жатқан, ит пен құс талап жатқан мәйіттер, орларға жинап тасталған мәйіттер жайлы құжаттар көптеп кездесті [Мамытова, 2022].

Осылайша, ауыл халқының отырықшыланғандарынан, көшіп кеткендерінен басқа, малынан айрылып, қайыршыланғандары қалаға келіп, жұмысшылар қатарын толықтырды, қала халқының санын өсірді.

Ашаршылық пен босқыншылықтан, өлім-жітім нәтижесінде халық санының күрт кемуі көрсетілетін болғандықтан, Облыстық халық шаруашылығы басқармалары 1934 ж. 1 қаңтарынан бастап халық санын есептеуге қатысты барлық деңгейдегі материалдарды құпияландыру туралы арнайы құпия нұсқау береді. Нұсқауда сол күннен бастап аудандар халқының саны туралы анықтамалар жергілікті ұйымдардағы құпия хат алмасуға рұқсат берілген адамдарға ғана берілуі тиіс деп көрсетілді [ШҚОМА. 788 қ. 1 т. 99 іс. 125 п.].

1931-1933 жж. ашаршылықтың нәтижесінде республика халқы 2,2 млн-ға жуық (49-52 %) адамынан айрылды [Қазақстан Орталық Атқару Комитеті, 1992: 1-3]. Тек қазақ халқының шығыны – 1840 мың адамды немесе 1930 ж. халық санының 47,3 %-ын құраған. Сонымен қатар Қазақстаннан 1 миллионға жуық қазақ босып кеткен (Алексеев, 2000: 19).

Республика халқының дамуының дағдарысты нәтижесін 1937 ж. халық санағы тіркеді. 1937 ж. санақ халық санының күрт кемігенін анық көрсетті. Бұл санақ материалдарын шындыққа жанасымды деп есептейміз. Кейбір аман қалған санақ мәліметтерін 1926 ж. санақ материалдарымен салыстырғанда, онда Қазақстан халқы 1937 жылы 1926 ж. мөлшерінің 84,2 %-ы болғандығын, соның ішінде ауыл халқы 69,1 %-ы болып кемігенде, қала халқы 246,9 %-ға өскендігі көрінеді.

	1926 ж. санақ бойынша халық саны									1937 ж. санақ бойынша халық саны									1926 жылмен салыстырғанда 1937 жылғы мөлшері (% есебімен)		
	қала			ауыл			барлығы			қала			ауыл			барлығы			қала	ауыл	барлығы
	ер	әйел	барлығы	Ер	әйел	барлығы	ер	әйел	барлығы	ер	әйел	барлығы	ер	әйел	барлығы	ер	әйел	барлығы			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18			
Қазақ КСР	257139	260081	517220	2854589	2706761	5561350	3111728	2966842	6078570	646778	630437	1277215	1939066	1903892	3842958	2585844	2534329	5120173	246,9	69,1	84,2

Кесте 2. Қала және ауыл халқының өсім көрсеткіші (1926 ж. мен 1937 ж. халық санақтары) [РМЭА. 1562 қ. 329 т. 142 іс. 12 п.]

Ауыл халқы кеңестік реформалардың нәтижесінде күнкөрісінен айрылып, жаппай ашаршылықтан кеміп жатты. Ал, қалаларға өндірістендіру себебіне орай республикадан тыс жерлерден көші-қоншылардың келуі кеміген адамдардың орнын толтырды, қала халқының күрт өсуін қамтамасыз етті. 1932-1933 жылдары Қазақстанның солтүстігі мен орталығындағы қала халқының өсімі: 1932 жылы Қарағанды қаласында 110 мың адам болса, 1933 жылы 150 мың болып 40 мың адамға (36,3%-ға) өсті. Сондай-ақ, Петропавловск халқы осы жылдары 60 мыңнан 62 мыңға (3,3%-ға) көбейсе, Ақмола қаласы халқы 9 %-ға (36,7 мыңнан 40 мыңға) өсті, ал, Степняк (10 мың), Атбасар (9 мың), Көкшетау (15 мың) қалаларында адам саны өзгермеді. (СҚОМА. 1318 қ. 1 т. 4 іс. 79 п.) Екі жыл ішінде солтүстік аймақтағы қала халқы 11,9%-ға немесе 45 300 адамға өсті. 1933 жылы Көкшетау облысы халқының барлығы 70509 адамының 11312-сі қала халқы, 59197 адам ауыл тұрғыны болды деп берілген. Сондай-ақ этникалық құрамына келсек, осы адамдардың ішінде қазақтар – (34138 адам), европалық халықтар – 25559 адам, ауылшаруашылығында: 59697 адам, соның ішінде колхоздарда 57 мың адам, жұмысшылар: ер адамдар – 17985 адам, әйелдер – 16994 адам, (өндіріс орындарындағы жұмысшылар саны – 1454 адам деген қолмен (от руки) жазылған мәлімет те бар (СҚОМА. 1318 қ. 1 т. 4 іс. 80 п.).

Айта кету керек, архив қойнауларында табылған құжаттарда сандық мәліметтер әркелкі болып кездесті. Облыстар бойынша 1926-1937 жж. арасындағы халық санының айырымын есептегенде, барлығы 1144725 адамға кемігені шықты. Соның ішінде ауыл халқы 1831556 адамға кемігенде, қалалар 686831 адамға толыққан.

Облыстар	Барлығы	Ауыл	Қала
Қазақ КСР	-1144725	-1831556	686831
Ақтөбе	-76283	-108305	32022
Алматы	-148081	-140418	-7663
Шығыс Қазақстан	-198349	-285919	87570
Гурьев	-31841	-82601	45760
Батыс Қазақстан	-101883	-111425	9542
Қарағанды	15339	-103280	118619
Қызылорда	-86903	-117555	30652
Қостанай	-172299	-181772	9473
Павлодар	-158551	-166034	7483
Солт. Қазақстан	300073	201357	98716
Оңт. Қазақстан	-171769	-255078	83409
Алматы қ.	175997	20817	145380

Кесте 3. 1926-1937 жж. Қазақстан халқы өсімінің (сальдосының) облыстар бойынша көрсеткіші [РМЭА. 329 қ. 281 іс. 120, 121, 126, 132 пп.]

3 кестеден көретініміздей, санақтың алғашқы қорытындылары бойынша 1926-1937 жж. екі санақ арасында Қазақстан халқы 1144725 адамға, соның ішінде ауыл халқы 1831,6 мың адамға кемігенде қала халқы, керісінше, 686831 адамға өсті. Өндірістендіру үдерісі кезінде өндірісін дамыту көзделген Қарағанды мен Солтүстік Қазақстан облыстарының қалаларында ғана халық санының өсімінде оң айырым көрсеткен. Басқа облыстардағы теріс айырым терең шыңырауды белгілейді. Ол бойынша, 1926-1937 жж. санақтар арасында Шығыс Қазақстан (285919 адамға), Оңтүстік Қазақстан (255078 адамға), Алматы (140418 адамға) облыстарының ауыл халқы күрт кеміді (1937 ж. ауыл халқы 1926 ж. мөлшерінің 69,1%-ына ғана жетті, ал қала халқы 246,9%-ға өсті) [РМӨСТА. 17 қ. 31 т. 26 іс. 6, 21-пп.].

Қаладағы көші-қондық үдерістердің 1937 ж., 1938 ж. және 1939 жылғы мәліметтерін салыстырсақ, келгендер мен кеткендер саны мен айырымының динамикасында тұрақтап қалушы көші-қоншылардың өсімі басым болды:

1937 ж. ересектері 196245 адам, 16 жасқа дейінгі балалар 47656 адам, барлығы 243901 адам; 1938 ж. 260048 ересек, 16 жасқа дейінгі 45606 балалар, барлығы 305654 адам; 1939 ж. 268355 ересек, 16 жасқа дейінгі 60605 балалар, барлығы 328960 адам келген. Сонда 3 жылдағы есеп бойынша, 878515 адам қалаларға келген.

Енді қалалардан кеткендер санын анықтасақ, 1937 ж. 99451 адам, 1938 ж. 142261 адам, 1939 ж. 143533 адам, барлығы 385245 адам кеткен. Сонда Қазақстан қалаларына келіп, тұрақтап қалғандар саны 493270 адам болып табылады.

Ерекше Алматы қаласына келгендер көп болды: 1926 ж. қалада 49.461 адам есептелсе, халықтың көші-қондық өсімін 1927 жылы 6-7% және 1928 жылы 10% деп санаймыз [ҚОМА. 885 қ. 3 т. 6 іс. 27 п.]. Қалаға 1929-1938 жж. 396601 адам келіп, 180521 адам кеткен, 216080 адам тұрақтап қалған [ҚР ОМА. 698 қ. 14 т. 204 іс. 2-4 пп.]. Алматыға келгендер мен тұрақтап қалғандар 1932 ж. және 1935–1938 жж. анағұрлым көп болды: әр жылда 55-60 аралығында адам келіп, олардың 72-80 %-ы тұрақтаған [ҚР ОМА. 698 қ. 14 т. 204 іс. 2-4 пп.]. 1932 ж. Алматыда 125 000-ға жуық адам мекендесе, 1936 ж. халық саны 190 000 адам болды [РФМА. а-314 қ. 1 т. 7426 іс. 7 п.].

Қазақстанға келгендердің негізгі көпшілігі өндіріс орындары, темір жол құрылыстары жүріп жатқан жерлерге (болашақ қалаларға) ғана емес, аграрлық салаға: совхоздар мен машина трактор станцияларына орналасты. Көшіп-қонушылардың негізгі көпшілігі жұмысшылар, мысалы, 1939 ж. келгендердің 35-ы жұмысшылар болды.

1937 ж. санақ мәліметтері қате деп есептелініп, санақ материалдары жойылып, санақты ұйымдастыру мен өткізуге қатысқан басшылықтағы адамдар қуғындалды. Көп ұзамай 1939 ж. халық санағы қайта жүргізіледі.

Қалалар	Облыстар	Халық саны		
		17 желтоқсан 1926 ж.	17 қаңтар 1939 ж.	1926 ж. қарағанда 1939 ж. өсім %
Семей	Семей	56871	109681	192,9
Петропавловск	Солтүстік Қазақстан	47361	91660	193,5
Алматы	Алматы	45395	230503	507,8
Орал	Батыс Қазақстан	36352	67575	185,9
Қостанай	Қостанай	25416	33540	132,0
Қызылорда	Қызылорда	22624	46750	206,6
Түркістан	Оңтүстік Қазақстан	21787	11882	54,5
Ақтөбе	Ақтөбе	20861	48749	233,7
Жамбыл	Жамбыл	24761	63728	257,4
Шымкент	Оңтүстік Қазақстан	21018	74421	354,1
Павлодар	Павлодар	17942	28535	159,0
Өскемен	Шығыс Қазақстан	13908	20141	144,8
Ақмола	Ақмола	12781	33209	259,8
Гурьев	Гурьев	12003	41858	348,7
Жаркент	Алматы	11148	11322	101,5

Көкшетау	Солтүстік Қазақстан	11060	19260	174,1
Риддер	Шығыс Қазақстан	9469	49974	527,8
Зайсан	Шығыс Қазақстан	8245	8480	102,8
Шалқар	Ақтөбе	6750	12996	192,5
Атбасар	Ақмола	6746	6035	89,4
Казалинск	Қызылорда	5825	10162	174,5
Қарқаралы	Қарағанды	5479	4530	82,6
Темір	Ақтөбе	4126	5708	138,3
Арал	Қызылорда	3547	16393	462,1
Порт-Александровск	Гурьев	2110	10175	482,2
Қарағанды	Қарағанды	-	165818	-
Балқаш	Қарағанды	-	32521	-
Степняк	Ақмола	-	22882	-
Аягөз	Семей	-	21298	-
Жетығара	Қостанай	-	15345	-

Кесте 4. 1926 ж. мен 1939 ж. санақтары арасындағы қала халқының өсімі [РМЭА. 1562 қ. 336 т. 264 іс. 7-10 п.]

Кестеден көретініміз: 1926 ж. санақта Семей (56871 адам), Петропавловск (47361 адам), Алматы (45395 адам) қалалары халқы саны бойынша алғашқы орындарды иеленсе, 1939 ж. санақта Алматы қаласы 1 орынды (5 еседен аса өскен). өндірістендіру үдерісі қарқынды жүрген Қарағанды қаласы 2 орынды (1931 ж. Қарағанды қаласында мың адам болған, яғни 11 есе өскен), ал Семей 3 орынды (екі есеге жуық өскен) иеленген. Айта кету керек, жеделдетілген өндірістендіру, жаңа, негізінен ірі өнеркәсіптік кәсіпорындардың, теміржол желілерінің, сондай-ақ Қазақстанның аграрлық секторындағы совхоздар мен машина-трактор станцияларының пайда болуы мен пайдаланылуы халықтың аумақтық орналасуын, қала мен ауыл халқының арақатынасын өзгертті.

1926 ж. санақта Қазақстанда қала халқы 519074 адам болып, ел халқының 8,5%-ын құраса, 1939 ж. санақта 1710027 адам болып, республика халқының 27,8%-ы болды. 1926-1939 жж. санақтар арасында қала халқының саны да үлесі де 3,3 есе өсті. Оның басты себебі республикаға сырттан көші-қон жалғасты. 1928-1939 жж. механикалық өсім 1,8 млн. адамнан асқанын айтсақ та жеткілікті, оның 1150 мыңы, яғни 69% ғана ірі индустриялық орталықтарға орналасты [Асылбеков, 1995: 37].

Керісінше, ауыл халқының үлесі 19,3 пунктке, саны 1113,8 мың адамға кеміп, барлық халықтың 72,2 %-ы болды [Население Казахстана, 2009: 23].

Қала халқының 47,5%-ы 50 мыңнан аса халқы бар қалаларды мекендеді: 1926 ж. бір ғана Семей қаласы болса, 1939 ж. жетеу болды. Бірақ, қала халқының құрамындағы қазақтар үлесі – 16,1 %-ды құрады. Қазақтардың өнеркәсіпті-индустриалды нысандар орналасқан жерлерді мекендеген бөлігі урбандалу үдерісіне тартылды: мысалы, қазақтардың Қарағанды облысында 33,3 %-ы, Семей облысында 29,7 %-ы, Гурьев облысында 26,5 %-ы, Қызылорда облысында 18,2 %-ы, Алматы облысында 16,9 %-ы, Ақтөбе облысында 14 %, Жамбыл облысында 13,6 %, Оңтүстік Қазақстан облысында 13 %-ы, Павлодар облысында 12,4 %-ы, Солтүстік Қазақстан облысында 11,4 %-ы, Шығыс Қазақстан облысында 10,8%-ы, Қостанай облысында 6,4%-ы, Батыс Қазақстан облысында 4 %-ы [138, с. 153-189; ҚРОМА. 715-қ., 1-т., 41-іс, 180-183-пп.] қалаларда мекендеді. Дегенмен, қазақтардың 83,9%-ы ауылдарды мекендеді. Батыс Қазақстан облысы қазақтарының 96 %-ы ауылдық жерлерді мекендеді.

Халықтың табиғи қозғалысы туралы нақты мәліметтерді ресми құжаттардан табу қиын. Екі миллионнан аса халқынан айрылған Қазақстанда ай сайынғы статистикалық мәліметтерде өлім-жітім көрсеткіші арнайы есепке алынбаған. Өлім-жітім тіркелген құжаттар кездескенімен саны аз мөлшерде, бірліктер мен ондықтар мөлшерінде ғана тіркелген және мәліметтер толық емес. Әсіресе ауыл халқының өлім-жітім, бала туу, некеге тұру, ажырасу т.б. мәліметтерді табу өте қиын. Дұрысын айтқанда, нақты есеп жүрмеді. Ал, осы жылдардағы қала халқының өлім-жітім мәліметтері есепке алынып отырғанымен, оның да анықталар тұстары әлі де көп. Мысалы, 5 кестеде қала халқының мың адамға шаққандағы өлім-жітімі көрсетілген:

	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1933*
Орал	24.0	29.8	28.1	23.9	-	-	42.7		55.7
Гурьев	26.8	25.4	24.7	23.3	43.6	30.8	31.8	27.6	
Ақтөбе	25.7	21.8	28.4	24.7	-	-	-	22.1	61.4
Қостанай	23.0	29.1	25.1	26.5		25.8	15.9?	64.6	49.4?
Петропавловск	26.2	24.6	22.6	28.5	-	-	36.9	29.8	29.4
Ақмола	27.0	33.8	25.1	31.4	-	-	73.3		
Павлодар	18.6	18.6	24.7	28.8	-	36.0	38.1		25.4
Семей	30.6	22.2	31.1	30.1	23.0	34.8	53.6		
Алматы	22.4	20.3	17.3	23.8	23.8	28.1	35.1	45.7	
Шымкент			-	-	16.9	16.3	21.5		19.8
Түркістан			-	-	-				17.3
Қызылорда			-	-	37.9	-	29.5	25.4	25.8

5 кесте. Қала халқының 1926-1933 жж. өлім-жітімі (мың адамға шаққанда) [РМЭА. 1562 қ. 336 т. 1278 іс; РМЭА. 1562 қ. 336-т. 145 іс.; РМЭА. 1562-қ. 329-т., 1010-іс]

5 кестеде 1926-1929 жж. мәлімет анағұрлым толығырақ (Шымкент, Түркістан және Қызылорда қалаларынан басқаларында). Ал, 1930 жылдан бастап кейбір жылдарда мәліметтер жоқ! Есеп жүргізілмеген. Статистика нақты болмай тұжырым айту қиын. Алайда адам өлімі мың адамға шаққанда 64,6%-ге (1933 ж. Қостанай қаласында), 73,3%-ге (1932 ж. Ақмола қаласында) дейін өскен. Орал қаласы бойынша, бар болғаны екі жылдың ғана мәліметтері көрсетілгенімен, екі жылда өлім-жітімнің күрт өскені көрінеді. Семей қаласында өлім-жітім өскен. Алайда мәліметтер толық емес, деректерді іздестіруіміз қажет. Шындығына келгенде халық өлімінің нақты есебі жүргізілмеді. Жастық-жыныстық қағортаға келсек, сол жылдардан кейінгі мәліметтер пирамидасында бұл жылдар орны үңірейіп көрінеді.

1939 ж. санақ Қарағанды және Қостанай облыстарында қала (32,0 промилль) мен село (65,9 промилль) халқының туу көрсеткіштеріндегі айырмашылықты тіркеді [ҚР ОМА. 698-к., 14-т., 233-іс, 10-п.].

Қазақстан халқының жастық және жыныстық құрамындағы өзгерістер.

1926 ж. санақта халықты жынысына, жасына, ұлтына және сауаттылығына сәйкес есепке алды. Қазақстан халқының жыныстық құрамындағы өзгерістер динамикасына көз жүгіртсек. 1926 ж. Қазақ АКСР-індегі ерлердің үлесі – 50,9 %, әйелдер – 49,1 %, ауыл халқы бойынша ерлер – 51,3 %, әйелдер – 48,7%, қала халқындағы 49,1% - ерлер, 50,1 % - әйелдер болыпты. Ал, 1939 ж. Қазақ КСР-да ерлер үлесі – 52 %, әйелдер – 48 %, соның ішінде қала халқының 51,9 % - ерлер, 48,1 % - әйелдер, ауыл халқының 52% - ерлер, 48 % - әйелдер болды. Салыстыру үшін 1939 ж. КСРО бойынша ерлер 47,9 %, әйелдер 52,1 % қала халқының құрамындағы 47,9 және 52,1 %, ауыл халқында 48,0 және 52,0 % болып, әйелдер үлесі басым болды.

1926 ж. 0-4 жастағылар 1923-1926 жж. аралығында туылғандар бүкіл халықтың басқа жастағы топтардың адам санының мөлшерінен анағұрлым көп. Бұлар 1921-1922 жұт пен аштықтан кейінгі 1923-1926 жж. компенсаторлық кезеңде туылғандар. 1921-22 жж. жас балалар мен кәрі жастағылар көп өлгені айтылады. 1926 ж. санақта бұлар 1917-1922 жж. аралығында туылған 5-9 жас аралығындағылар мен 1912-1916 жж. аралығында туылған 10-14 жастағылар.

Этностар. 1920-1930 жж. қарқынды демографиялық қозғалыстар Қазақстан халқының құрамын түбірімен өзгертті. 1939 ж. республикада 6093,5 мың адам тұрды, яғни 1926 ж. салыстырғанда 105 мың адамға немесе, 1,7 %-ға кеміді. Қазақтардың саны 1,3 млн. адамға, яғни 63,8 %-ға азайды. Украиндар 203 мыңға, өзбектер 26 мыңға, ұйғырлар 28 мыңға кеміген. Бірақ есесіне басқа этностардың, әсіресе орыстардың саны 1174 мыңға, яғни 92 %-ке, татарлар 27 мыңға немесе 34 %-ға, белорустар 6 мыңға 22 %-ға көбейген. Осылайша 1939 ж. Қазақстанда этностардың мүлде жаңа арақатынасы қалыптасты: қазақтардың үлесі 19,6 %-ға кеміп, 38 %-ды құрады, өз республикасында ұлттық азшылыққа ұшырады. Орыстардың үлесі 20,9 %-дан 40,2 %-ға жетіп, украиндықтар (10,8 %) мен белорустарды (0,5 %) қосқанда, Қазақстан халқының жартысынан астамын құрады [Всесоюзная перепись, 1992: 75-78; Асылбеков, 1991: 121-122].

1926 ж. санақ бойынша КСРО бойынша қазақтар ауылдарда 3881694 адам, қалаларда 86595 адам болып есептелді [РМЭА. 1562-қ. 329-т., 151-іс., 2-3 пп.]. Қазақстанда барлығы 6103979

адам (қалаларда 549074 (258989 ер, 260085 әйел), ауылдарда 5554905 (2851252 ер, 2703653 әйел) адам), оның ішінде қазақтар ауылда 3501501, қалада 73797, барлығы 3575298 (1882482 – ер, 1692816 – әйел) адам есептелді [РМЭА. 1562-қ. 329-т., 151-іс., 2-3, 8, 124 п.].

Қала халқының құрамында кеңестік биліктің өн бойында қазақтардың үлесі төмен болды. Мысалы, Алматы қаласындағы қазақтар: 1926 ж. 6,6 % болса, 1939 ж. 11,1%-ға болды. Бұдан кейінгі жылдары: 1959 ж. – 8,6% дейін төмендеді, 1970 ж. – 13,6%, 1979 ж. – 17,7%, 1989 ж. – 23,8%-ға жетті. Алматыда қазақтар саны 1959-1989 жж. 39410 адамнан 255133 адамға жетіп, 6,5 есе өскен еді, яғни осы жылдары қала халқы 2,3 есе өскен.

1939 ж. орыстардың үлесі Алматы қаласы халқының құрамында 72,2%, 1959 ж. 73,0% еді. 1970 ж. – 68,3%, 1979 ж. – 64,0%, 1989 ж. – 57,4%, яғни тек 1959 ж. бастап орыстардың үлесі төмендей бастағанымен, олар қала халқының көпшілігі болып қала берді. Аз ұйғырлардың өзінің үлесі де өсуде болды: 1939 ж. – 1,8%, 1959 ж. – 1,7%, 1970 ж. – 3,1%, 1979 ж. – 3,5%, 1989 ж. – 4,0%.

Қалай дегенмен де қалалардағы қазақтар саны мен үлесінде өсім байқалды. 1939 ж. қазақтардың облыс орталықтарындағы үлесі 8,3 % пен 19,7 % аралығында тербелді, ең төменгі қалалық қазақтар үлесі Қостанай (8,3 %), Петропавл (9,2 %) Алматы (11,1 %), Орал (12,2 %), Қарағанды (12,8 %), Шымкент (19,1 %) қалаларында болса, қазақтар көп тұратын 2 облыс орталықтарында: Атырау (46,6 %) мен Қызылордада (92,8 %) қала қазақтарының үлесі жоғарғы болды. Салыстырар болсақ, 1939 жылы қазақтардың 16,1 % ғана қалаларда тұрып, қала халқының 21,8 % құрады [ҚРОМА. 698-қ., 21-т., 225-іс, 382-392, 498-пп.; ҚРОМА. 698-қ., 14-т., 405-іс, 20-п.].

Республиканың қала халқының үлесі 1941 ж. басында 31%-ға жетті.

Әлеуметтік құрылымға өзгерістер енді: қалаларда жаңа, социалистік негізге бейімделген таптар қалыптасты.

Жұмысшылар мен қызметшілер саны 1926-1937 жж. 169,8 мыңнан 716 мың адамға дейін, яғни 4,2 есе өсті [Саматов, Лучков, 1937: 123]. Салыстырсақ, осы кезеңде КСРО бойынша жұмысшылар мен қызметшілер саны 2,8 есеге өсті [Социалистическое строительство, 1940].

1937 жылы өнеркәсіп жұмысшыларының ең ірі топтары Гурьев, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарында шоғырланды; Оңтүстік Қазақстан және Семей облыстарында және Алматы қаласында жұмысшылар саны артты. 14 облыстың осы бесеуінде және Алматы қаласында Қазақстанның барлық өнеркәсіп жұмысшыларының үштен екісі шоғырланды.

1939 жылғы санақтан 1920 жж. соңы мен 1930 жж. елдегі саяси-экономикалық реформалардың социалистік әлеуметтік құрылымды қалыптастыру жолындағы нәтижесі анық көрінді. Жұмысшылар саны өсті: 1926 ж. 1 қаңтарда республикада 24 496 адам, 1927 ж. 1 қаңтарда 29 885 адам, ал 1928 жылы 1 қаңтарда 43 128 адам болды [История рабочего класса, 1987: 276-278].

1939 ж. санақ бойынша ел халқының құрамында жұмысшылар - 33,8%, қызметшілер - 17,4%, колхозшылар - 47,5%.

Қорытынды. Сонымен, 1920-1930 жж. аралығында Қазақстанда жүргізілген саяси-экономикалық реформалар қала халқының жаңа түрге ауысуына әкелді. Сонымен бірге, қалалардың архитектурасы, әлеуметтік-экономикалық құрылымы мен функционалдық бағытын өзгерді.

1929-1932 жылдары *тұрғын үйдің жаңа түрі* - көп пәтерлі секциялық тұрғын үй қалыптасты. 1920 жылдардың аяғынан бастап көптеген жұмысшы поселкаларында, кейде тіпті ауылшаруашылық ауылдарында негізінен 4-5 қабатты стандартты тұрғын үйлер салына бастады. Осы кезеңде салынған тұрғын үйлердің келбеті көп жағдайда сол кезде қалыптасқан сәулет өнерінің жаңа бағытына сәйкес келді: үйлер кірпіштен емес, панельді плиталардан және жұмыс клубтары, мектептер, ауруханалар, кітапханалар, әкімшілік ғимараттар, қарапайым архитектуралық формасымен, еркін канондық емес құрамымен, өткен сәулеттік реминисценциялардан түбегейлі бас тартуымен ерекшеленді [Алексеева, 1995: 38-46].

1920-1930 жылдар Қазақстан үшін түбегейлі өзгерістер кезеңі болды. Қалалар полиэтносты халықтың мекендейтін орталықтарына айналды, бірақ бұл үдеріс елдегі ұжымдастыру, ашаршылық пен қуғын-сүргін қасіретімен бірге жүрді. Бұл үдерістер алдағы онжылдықтардағы республиканың этнодемографиялық құрылымын айқындап, Қазақстанның қазіргі полиэтникалық қоғамының негізін қалады. Бұл жылдары қала мен ауыл халқының арақатынасы, аумақтық орналасуы өзгерді, қалалар мен ауылдық мекендер бөлінісінің негізі нақтыланды.

ҚОМА – Қызылорда облысы мемлекеттік архиві
 ҚР ОМА – Қазақстан Республикасы орталық мемлекеттік архиві
 ҚРІМ – Қазақстан Республикасы Президентінің архиві
 МОМА – Маңғыстау облысы мемлекеттік архиві
 РМЭА – Ресей мемлекеттік экономика архиві
 РФМА – Ресей Федерациясы мемлекеттік архиві
 СҚОМА – Солтүстік Қазақстан облысы мемлекеттік архиві
 ШҚОҚЗТҚО – Шығыс-Қазақстан облысының Қазіргі заман тарихы құжаттамасының орталығы
 ШҚОМА – Шығыс Қазақстан облысы мемлекеттік архиві

Sources

KOMA – Kyzylorda oblysy memlekettik arhivi [State Archive of the Kyzylorda region]
 KR OMA – Kazakhstan Respublikasy ortalyk memlekettik arhivi [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan]
 KRPM – Kazakhstan Respublikasy Prezidentinin arhivi [Archive of the President of the Republic of Kazakhstan]
 MOMA – Mangystau oblysy memlekettik arhivi [The State Archive of the Mangystau region]
 RFMA – Resej Federaciya memlekettik arhivi [State Archives of the Russian Federation]
 RGASPI – Rosiski Gosudarstvennyi arhiv sotsialno-politicheskoi istorii [Russian State Archives of Social and Political History]
 RMEA – Resej memlekettik ekonomika arhivi [Russian State Archive of Economics]
 SHKOMA – Shygyz Kazakhstan oblysy memlekettik arhivi [State Archive of the East Kazakhstan region]
 SKO MA – Soltystik Kazakhstan oblysy memlekettik arhivi [North Kazakhstan Regional State Archives]
 SKOKZTKO – Spygyz-Kazakstan oblysynyn Kazirgi zaman tarihy kuzhattamasynyn ortalygy [Documentation Center for the Modern History of the East Kazakhstan region]

Әдебиеттер

Айдарбаева, 2024 – *Айдарбаева Р.К.* Казахстанские беженцы в 1920-1930 годы / Р.К. Айдарбаева, Ж.А. Садвакасова. Усть-Каменогорск: ВКТУ, 2024. 280 с.
 Алексеева, 1995 – *Алексеева Т.И.* Город как саморазвивающаяся система: контуры новой парадигмы // Город как социокультурное явление исторического процесса. М.: Наука, 1995. 351 с.
 Алексеенко, 1999 – *Алексеев Н.В., Алексеенко А.Н.* Население Казахстана за 100 лет. (1897-1997 гг.). Усть-Каменогорск, 1999. 157 с.
 Алексеенко, 2000 – *Алексеев А.Н.* Население Казахстана в 1926–1939 гг. // «Компьютер и историческая демография». Барнаул. 2000, с. 9–27.
 Алексеенко, 2009 – *Алексеев Н. В., Алексеенко В. Н.* Славянское население Казахстана XVIII–XX вв.: Историко-демографическое исследование. Усть-Каменогорск : Медиа-Альянс, 2009. 131 с.
 Асылбеков, 1995 – *Асылбеков М.Х.* Миграционные процессы и их влияние на современную демографическую ситуацию в Казахстане // *Вестник НАН РК.* 1995. № 6.
 Асылбеков, Галиев, 1991 – *Асылбеков М.Х., Галиев А.Б.* Социально-демографические процессы в Казахстане (1917–1980 гг.). Алма-Ата: Гылым, 1991. 192 с.
 Асылбеков, Козина, 2000 – *Асылбеков М.Х., Козина В.В.* Казахи (демографические тенденции в 80–90-х годов). Алматы: Өркениет, 2000. - 102 с.
 Асылбекова, 2007 – *Асылбекова Ж.М.-А.* Национальные индустриальные кадры Казахстана в конце XIX – начале XXI вв. (социально-демографический аспект): автореф. ... докт. ист. наук. Алматы, 2007. 49 с.
 Всесоюзная перепись, 1928 – *Всесоюзная перепись* населения 1926 г. Т. VIII: Казахская АССР. Киргизская АССР = Republique S.S. Aut. des Kasakes. Republique S.S. Aut. de Kirghisie: Народность. Родной язык. Возраст. Грамотность. 1928. V, 256 с. 6 л. карт.
 Всесоюзная перепись, 1992 – *Всесоюзная перепись* населения 1939 года: Основные итоги / под ред. Ю.А. Полякова. М.: Наука, 1992. 256 с.
 Гладышева, 1973 – *Гладышева Е. Н.* О взаимовлиянии миграции и национального состава населения (на материалах Казахстана) // *Статистика миграции населения.* Москва: Статистика, 1973. 359 с.
 Зарубин, 1925 – *Зарубин И. И.* Список народностей Туркестанского края. Ленинград: Рос. акад. наук, 1925. 24 с.
 История Казахстана, 2010 – *История Казахстана* (с древнейших времен до наших дней). В пяти томах. Т. 4. Алматы : Атамұра, 2010. 768 с.: табл., ил., карты.
 История рабочего класса, 1987 – *История рабочего класса* Советского Казахстана. Т. 1: Рабочий класс в период перехода к социализму (1917–1937 гг.). Алма-Ата: Наука, 1987. 398 с.
 Касымбаев, 1988 – *Касымбаев Ж.К.* Итоги городского населения Казахстана по переписи 1897 г. // *Известия АН КазССР.* Серия общественных наук. 1988. № 4. С. 40–48.
 Касымбаев, 1992 – *Касымбаев Ж.К.* Как формировалось население Казахстана? // *Ақиқат.* 1992. № 8.

Козыбаев, 2000 – *Козыбаев М.К.* Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски. В 2 кн. Кн. 2. Алматы: Ғылым, 2000. 388 с.

Қазақстан Орталық Атқару Комитеті, 1992 – *Қазақстан Орталық Атқару Комитеті* мен ҚАҚСР Халық Комиссарлары Кеңесінің 1928 жылғы 27 тамыздағы «Бай шаруалықтарын тәркілеу туралы», 1928 жылғы 13 қыркүйектегі «Аса ірі және жартылай феодал байларды тәркілеу мен жер аударуға қарсы әрекет жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық туралы», 1930 жылғы 19 ақпандағы «Жаппай ұжымдастыру аудандарында ауыл шаруашылығын социалистік жолмен қайта құруды нығайту жөніндегі және кулактар мен байларға қарсы күрес жөніндегі шаралар туралы» қаулыларын зерттеу жөніндегі Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің Төралқасы комиссиясының қорытындысы // *Егеменді Қазақстан*. 1992. 22 желтоқсан. № 292 (20367).

Мамытова, 2022 – *Мамытова С.Н.* Из истории трагедии голода и вынужденной «укочевки» казахов в Алтай и Сибирь в 30-е годы XX века (на материалах Павлодарского Прииртышья) // *Вестник КазНПУ им. Абая*. Серия «Исторические и социально-демократические науки. 2022. Т. 3 № 74. URL: (<https://bulletin-histsocpolit.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/1156>).

Материалы Всероссийских переписей 1920 года, 1923 – *Материалы Всероссийских переписей 1920 года*. Перепись населения в Туркестанской Республике. Ч. 1. Поселенные итоги. Вып. 3: Поселенные итоги Сыр-Дарьинской области. Ташкент: ЦСУ Туркеспублики, 1923. Таблица 142. 69 с.

Население Казахстана, 2009 – *Население Казахстана* по Всесоюзной переписи населения 1939 года. В 5 т. Алматы: Арыс, 2009. Т. 1. 400 с.

Саматов, Лучков, 1937 – *Саматов М.С., Лучков А.Т.* Кадры народного хозяйства Казахстана // *Народное хозяйство Казахстана*. 1937. № 1–2.

Саяси қуғын-сүргін құрбандарын, Т. 16, 2022 – *Саяси қуғын-сүргін құрбандарын* толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары (XX ғасырдың 20–50 жылдары) = Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20–50 годы XX века). Т. 16. Маңғыстау өңіріндегі саяси қуғын-сүргінге қатысты архив құжаттарының жинағы. Құрастырушылар: Н. Хайруллаев, Ж. Нұрмаханова, С. Алғалиев, А. Нұрғазиев / Жалпы редакциясын басқарған Е.Т. Қарин. Астана, 2022. 408 б. С. 253–268]

Саяси қуғын-сүргін құрбандарын, Т. 28, 2022 – *Саяси қуғын-сүргін құрбандарын* толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары (XX ғасырдың 20–50 жылдары) = Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20–50 годы XX века). Т. 28. Орал, Бөкей губернияларындағы ашаршылық (архив құжаттарының жинағы). Құрастырушылар: Б.С. Боранбаева, Ж.Н. Сафуллин, С.С. Алғалиев, А.С. Байбулсинова, А.Ш. Курымбаев, Д.Е. Есеналина, А.Қ. Қосанова / Жалпы редакциясын басқарған Е.Т. Қарин. Астана, 2022. 352 б.

Сборник статистических сведений, 1925 – *Сборник статистических сведений* о движении населения, скота и урожая с 1880 по 1922 г. Оренбург: 5-я Гос. тип. Оренполигр, 1925. 97 с.

Сдыков, 2004 – *Сдыков М.Н.* История населения Западного Казахстана. Алматы: Западно-Казахстанский центр истории и археологии, 2004. 408 с.

Смағұлова, 2019 – *Смағұлова С.* Ашаршылық қасіреті. 1-кітап. Алматы: Елтаным, 2019. 272 б.

Социалистическое строительство, 1940 – *Социалистическое строительство* Казахской ССР за 20 лет. Алматы: Тип. Казполиграфтреста, 1940 г. 282 с.

Татимов, Саркенова, 2002 – *Татимов М.Б., Саркенова К.А.* Демография Казахстана по материалам переписей населения 20–30-х годов XX века. Зұлмат пен зардап. Ақтөбе: Центр изучения соц.-экон. проблем народонаселения Центральной Азии при ЦАУ, 2002. 266 б.

Төлекова, 2002 – *Төлекова М.К.* Жетісу халқы (1897–1999 жылдар). Алматы, 2002. 164 б.

XX ғасырдың 30-жж., 2022 – *XX ғасырдың 30-жж.* басындағы жаппай ашаршылық XX ғасырдың 30-жж. басындағы жаппай ашаршылық кезеңіндегі Орта Азия республикалары мен Ресейдегі қазақ босқындары: орналасуы мен бейімделуі = Казахские откочевники в республиках Средней Азии и России в период массового голода начала 30-х гг. XX века: пребывание и адаптация: Архив құжат. мен мат.-р жинағы = Сб. архивных док. и мат. / Құраст. А.И. Құдайбергенова, З.К. Курманов, М.М. Козыбаева, Р.Ж. Байдалы, А.А. Бекенова. Алматы: «Мадияр» ЖК, 2022. 595 б.

References

Ajdarbaeva, 2024 – *Ajdarbaeva R.K.* Kazakstanskіe bezhency v 1920–1930 gody` [Kazakh refugees in the 1920s and 1930s] / R.K. Ajdarbaeva, Zh.A. Sadvakasova. Ust'-Kamenogorsk: VKTU, 2024. 280 p. [in Russ.]

Alekseenko, 1999 – *Alekseenko N.V., Alekseenko A.N.* Naselenіe Kazaxstana za 100 let. (1897–1997 gg.) [The population of Kazakhstan for 100 years. (1897–1997)]. Ust'-Kamenogorsk, 1999. 157 p. [in Russ.]

Alekseenko, 2000 – *Alekseenko A.N.* Naselenіe Kazaxstana v 1926–1939 gg. [The population of Kazakhstan in 1926–1939]. «Komp'yuter i istoricheskaya demografiya». Barnaul. 2000. Pp. 9–27. [in Russ.]

Alekseenko, 2009 – *Alekseenko N. V., Alekseenko V. N.* Slavyanskoe naselenіe Kazaxstana XVIII–XX vv.: Istoriko-demograficheskoe issledovanie [Slavic population of Kazakhstan of the XVIII–XX centuries: Historical and demographic research.]. Ust'-Kamenogorsk: Media-Al'yans, 2009. 131 p. [in Russ.]

Alekseeva, 1995 – *Alekseeva T.I.* Gorod kak samorazvivayushhayasya sistema: kontury` novoj paradigmy` [The city as a self-developing system: the contours of a new paradigm] // Gorod kak sociokul'turnoe yavlenie istoricheskogo processa. M.: Nauka, 1995. 351 p. [in Russ.]

Asy'lbekov, 1995 – *Asy'lbekov M.X.* Migracionny'e processy` i ix vliyanie na sovremennuyu demograficheskuyu situatsiyu v Kazaxstane [Migration processes and their impact on the current demographic situation in Kazakhstan]. *Vestnik NAN RK.* 1995. № 6. [in Russ.]

Asy'lbekov, Galiev, 1991 – *Asy'lbekov M.X., Galiev A.B.* Social'no-demograficheskie processy` v Kazaxstane (1917–1980 gg.) [Socio-demographic processes in Kazakhstan (1917–1980)]. Alma-Ata: Gy'ly'm, 1991. 192 p. [in Russ.]

Asylbekov, Kozina, 2000 – *Asylbekov M.H., Kozina V.V.* Kazahi (demograficheskie tendencii v 80–90-h godov). Almaty: Orkeniet, 2000. 102 p.

Asylbekova, 2007 – *Asylbekova Zh.M.-A.* Nacional'nye industrial'nye kadry Kazakhstana v konce HIIH – nachale HIIH vv. (social'no-demograficheskij aspekt): avtoref. ... dokt. ist. nauk. Almaty, 2007. 49 p.

Glady'sheva, 1973 – *Glady'sheva E. N.* O vzaimovliyaniy migratsii i nacional'nogo sostava naseleniya (na materialax Kazakhstana) [On the mutual influence of migration and the national composition of the population (based on the materials of Kazakhstan)]. Statistika migratsii naseleniya. Moskva : Statistika, 1973. 359 p. [in Russ.]

Istoriya Kazakhstana, 2010 – *Istoriya Kazakhstana* (s drevnejshix vremen do nashix dnei). V pyati tomax. [The history of Kazakhstan (from ancient times to the present day)]. T. 4. Almaty : Atamura, 2010. 768 p.: tabl., il., karty. [in Russ.]

Istoriya rabocheho klassa, 1987 – *Istoriya rabocheho klassa* Sovetskogo Kazakhstana. T.1: Rabochij klass v period perexoda k socializmu (1917–1937 gg.) [The History of the Working class of Soviet Kazakhstan. Vol. 1: The working class during the transition to Socialism (1917–1937)] Alma-Ata: Nauka, 1987. 398 p. [in Russ.]

Kasy'mbaev, 1988 – *Kasy'mbaev Zh.K.* Itogi gorodskogo naseleniya Kazakhstana po perepisi 1897 g. [The results of the urban population of Kazakhstan according to the 1897 census] // *Izvestiya AN KazSSR.* Seriya obshchestvenny'x nauk. 1988. № 4. Pp. 40–48. [in Russ.]

Kasy'mbaev, 1992 – *Kasy'mbaev Zh.K.* Kak formirovalos' naselenie Kazakhstana? [How was the population of Kazakhstan formed?]. *Aqiqat.* 1992. № 8. [in Russ.]

Kazakstan Ortalyk Atkaru Komiteti, 1992 – *Kazakstan Ortalyk Atkaru Komiteti* men KAKSR Halyk Komissarlary Kenesinin 1928 zhylygy 27 tamyzdagi «Baj sharualyktary'n tarkileu turaly», 1928 zhylygy 13 kyrkujektegi «Asa iri zhane zharty'laj feodal bajlardy' tarkileu men zher audaruga karsy' areket zhasagany' ushin ky'lmysty'k zhauapty'ly'k turaly», 1930 zhylygy 19 akpandagy' «Zhappaj uzhy'mdasty'ru audandary'nda auy'l sharuashy'ly'gy'n socialistik zholmen kajta kurudy' ny'gajtu zhenindegi zhane kulaktar men bajlarga karsy' kures zhenindegi sharalar turaly» kauly'lary'n zertteu zhenindegi Kazakstan Respublikasy' Zhogargy' Kenesinin Teralkasy' komissiyasy'ny'n kory'ty'ndy'sy'. *Egemendi Kazakstan.* 1992. 22 zheltoksan. № 292 (20367). [in Kaz., in Russ.]

Kozybaev, 2000 – *Kozybaev M.K.* Kazakhstan na rubezhe vekov: razmyshleniya i poiski [Kazakhstan at the turn of the century: reflections and searches.]. V 2 kn. Kn. 2. Almaty: Fylym, 2000. 388 p.

Mamy'tova, 2022 – *Mamy'tova S.N.* Iz istorii tragedii goloda i vy'nuzhdennoj «ukochevki» kazaxov v Altaj i Sibir' v 30-e gody' XX veka (na materialax Pavlodarskogo Priirty'sh'ya) [From the history of the tragedy of famine and the forced "migration" of Kazakhs to Altai and Siberia in the 1930s (based on materials from the Pavlodar Irtysh region)]. *Vestnik KazNPU im. Abaya.* Seriya «Istoricheskie i social'no-demokraticheskie nauki. 2022. T. 3. № 74. URL: <https://bulletin-histsocpolit.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/1156>. [in Kaz., in Russ.]

Materialy` Vserossijskix perepisej 1920 goda, 1923 – *Materialy` Vserossijskix perepisej 1920 goda.* Perepis' naseleniya v Turkestanskoj Respublike [Materials of the All-Russian censuses of 1920. Population census in the Turkestan Republic]. Ch. 1. Poselenny'e itogi. Vy'p. 3: Poselenny'e itogi Sy'r-Dar'inskoy oblasti. Tashkent: CzSU Turkrespubliki, 1923. Tablicza 142. 69 p. [in Russ.]

Naselenie Kazakhstana, 2009 – *Naselenie Kazakhstana* po Vsesoyuznoj perepisi naseleniya 1939 goda. [The population of Kazakhstan according to the All-Union Population Census of 1939.] V 5 t. Almaty: Ary's, 2009. T. 1. 400 p. [in Russ.]

Samatov, Luchkov, 1937 – *Samatov M.S., Luchkov A.T.* Kadry` narodnogo xozyajstva Kazakhstana [Personnel of the national economy of Kazakhstan]. *Narodnoe xozyajstvo Kazakhstana.* 1937. № 1–2. [in Russ.]

Sayasi kugy'n-surgin kurbandary'n, T. 16, 2022 – *Sayasi kugy'n-surgin kurbandary'n toly'k aktau zhenindegi Memleketik komissiyany'n materialdary` (XX gasy'rdy'n 20–50 zhy'ldary`) = Materialy` Gosudarstvennoj komissii po polnoj reabilitatsii zhertv politicheskix repressij(20–50 gody' XX veka).* [Materialy` Gosudarstvennoj komissii po polnoj reabilitatsii zhertv politicheskix repressij(20–50 gody' XX veka)] T. 16. Mangy'stau enirindegi sayasi kugy'n-surginge katy'sty' arhiv kuzhattary'ny'n zhinagy [Collection of archival documents related to political repression in the Mangystau region]. Kurasty'rushy'lar: N. Xajrullaev, Zh. Nurmaxanova, S. Algaliev, A. Nurgaziev. Zhalpy` redakciyasyn baskargan E.T. Karin. Astana, 2022. 408 p. Pp. 253–268]. [in Kaz., in Russ.]

Sayasi kugy'n-surgin kurbandary'n, T. 28, 2022 – *Sayasi kugy'n-surgin kurbandary'n toly'k aktau zhenindegi Memleketik komissiyany'n materialdary' (XX gasy'rdy'n 20-50 zhy'ldary') = Materialy' Gosudarstvennoj komissii po polnoj reabilitacii zhertv politicheskix repressij (20-50 gody' XX veka)*. [Materialy' Gosudarstvennoj komissii po polnoj reabilitacii zhertv politicheskix repressij (20–50 gody' XX veka).] T. 28. Oral, Bokej guberniyalary'ndagy' asharyshy'ly'k (arxiv kuzhattary'ny'n zhinagy') [Famine in the Ural and Bokey provinces (collection of archival documents)]. Kurasty'rushy'lar: B.S. Boranbaeva, Zh.N. Safullin, S.S. Algaliev, A.S. Bajbulsinova, A.Sh. Kury'mbaev, D.E. Esenalina, A.K. Kosanova / Zhalpy' redakciyasyn' baskargan E.T. Karin. Astana, 2022. 352 p. [in Kaz., in Russ.]

Sbornik statisticheskix svedenij, 1925 – *Sbornik statisticheskix svedenij o dvizhenii naseleniya, skota i urozhaev s 1880 po 1922 g.* [Collection of statistical data on the movement of population, livestock and crops from 1880 to 1922]. Orenburg : 5-ya Gos. tip. Orenpoligr, 1925. 97 p. [in Russ.]

Sdykov, 2004 – *Sdykov M.N.* Istoriya naseleniya Zapadnogo Kazahstana. Almaty: Zapadno-Kazahstanskij centr istorii i arheologii, 2004. 408 p.

Smagulova, 2019 – *Smagulova S.* Asharyshy'ly'k kasireti [The tragedy of famine]. 1-kitap. Almaty: Eltany'm, 2019. 272 p. [in Kaz.]

Socialisticheskoe stroitel'stvo, 1940 – *Socialisticheskoe stroitel'stvo Kazaxskoj SSR za 20 let* [Socialist construction of the Kazakh SSR in 20 years.]. Almaty: Tip. Kazpoligrafrest, 1940 g. 282 p. [in Russ.]

Tatimov, Sarkenova, 2002 – *Tatimov M.B., Sarkenova K.A.* Demografija Kazahstana po materialam perepisej naselenija 20–30-h godov HH veka. Zylmat pen zardap. Akto'be: Centr izuchenija soc.-jekon. problem narodonaselenija Central'noj Azii pri CAU, 2002. 266 p.

Tolekova, 2002 – *Tolekova M.K.* Zhetisu halky (1897–1999 zhyldar). Almaty, 2002. 164 p.

Vsesoyuznaya perepis, 1992 – *Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1939 goda: Osnovny'e itogi* [All-Union population census of 1939: Main results]. Pod red. Yu.A. Polyakova. M.: Nauka, 1992. 256 p. [in Russ.]

Vsesoyuznaya perepis', 1928 – *Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1926 g.* T. VIII: Kazakskaya ASSR. Kirgizskaya ASSR = Republique S.S. Aut. des Kasakes. Republique S.S. Aut. de Kirghisie : Narodnost'. Rodnoj yazy'k. Vozrast. Gramotnost'. 1928. V. 256 p., 6 l. kart. : tabl. [in Russ.]

XX gasy'rdy'n 30-zhzh., 2022 – *XX gasy'rdy'n 30-zhzh. basy'ndagy' zhappaj asharyshy'ly'k XX gasy'rdy'n 30-zhzh. basy'ndagy' zhappaj asharyshy'ly'k kezenindegi Orta Aziya respublikalary' men Resejdegi kazak bosky'ndary': ornalasuy' men bejimdely' = Kazaxskie otkochevniki v respublikax Srednej Azii i Rossii v period massovogo goloda nachala 30-x gg. XX veka: preby'vanie i adaptaciya* [Kazakh nomads in the Republics of Central Asia and Russia during the period of mass famine in the early 1930s: stay and adaptation]: Arxiv kuzhat. men mat.-r zhinagy' = Sb. arxivny'x dok. i mat. / Kurast. A.I. Kudajbergenova, Z.K. Kurmanov, M.M. Kozy'baeva, R.Zh. Bajdaly', A.A. Bekenova. Almaty: «Madiyar» ZhK, 2022. 595 p. [in Kaz., in Russ.]

Zarubin, 1925 – *Zarubin I. I.* Spisok narodnostej Turkestanskogo kraja [List of ethnic groups of the Turkestan region]. Leningrad: Ros. akad. nauk, 1925. 24 p. [in Russ.]

СОДЕРЖАНИЕ

ОТАН ТАРИХЫ № 28 (3). 2025

Ainur Dauletovna Zhuandykova, Kuanysh Aldabergenovich Iskakov

THE HISTORY OF KAZAKH MIGRATION TO IRAN: CAUSES, STAGES AND CONSEQUENCES.....553

Burkitbay Gelmanuly Ayagan

ON THE HISTORY OF THE TRANSLATION OF "THE SECRET HISTORY OF THE MONGOLS" BY S.A. KOZIN.....563

Makhabbat M. Kozybayeva

SOCIAL AND LEGAL ASPECTS OF DISENFRANCHISEMENT IN KAZAKHSTAN IN THE 1920S–1930S.....573

Nazym Amanzholova, Aliya Oskembay, Kenzhegul Tergembay

YOUTUBE AS A PLATFORM FOR THE REPRESENTATION OF OTYNSHY ALZHANOV: INTERPRETATIONS AND PUBLIC ENGAGEMENT IN DIGITAL MEDIA.....591

Ziyabek E. Kabuldinov, Olzhas B. Kuanbay, Ualikhan S. Ibraev

JAPANESE HISTORIOGRAPHY FROM ANCIENT TIMES TO 1912: EVOLUTION OF HISTORICAL THOUGHT AND SOURCES.....601

Oraz Sapashevich Sapashev, Samat Kairollaevich Samashev

THE TRADITION OF CONTINUITY IN STATE STANDARDS AND WEAPONRY AMONG THE SAKA, XIONGNU, AND TURKS.....617

Toraigyrov Erzhan Muratovich, Bakirova Zhansaya Bazaralyevna

DEVELOPMENT OF EDUCATION AND ENLIGHTENMENT IN THE PRIIRTYSH REGION FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY TO THE 1920S.....638

Zauresh Galimzhanovna Saktaganova, Tolkynay Kuandykzy Sakabay

FOOD AND FINANCIAL ASSISTANCE MEASURES FOR DESTITUTE CHILDREN DURING THE FAMINE OF THE 1930S (ON THE EXAMPLE OF CENTRAL KAZAKHSTAN).....650

Абдукаюм Абдукадиров

УСТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ТУРКЕСТАНЕ И ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ НА ТЕРРИТОРИИ СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКИСТАНА (1917–1924 гг.).....660

Айгүл Молдалиқызы Сманова

ГЕНЕРАЛ В. СИКОРСКИЙДІҢ ЭМИГРАНТТЫҚ ҮКІМЕТІ: САЯСИ КЕЛБЕТІ МЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІ.....669

Айнур Канатовна Кайруллина, Альбина Абеновна Максумова

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТАРШЕГО СУЛТАНА БАЯНАУЛЬСКОГО ВНЕШНЕГО ОКРУГА КАЗАНГАПА БИ САТЫБАЛДЫУЛЫ.....681

Сұлтан Хан Аққұлұлы Жүсіп, Сулушаш Рахимжановна Сарманова, Халил Борисович Маслов

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАННЫҢ ИМПЕРАТОРЛЫҚ РЕСЕЙ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ҚОҒАМЫНЫҢ БАТЫС-СІБІР БӨЛІМІ ҚҰРАМЫНДА ҚАЗАҚ ДАЛАСЫН ЗЕРТТЕУГЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ.....690

Ахметова Раушан Дюсенбековна, Қонбай Ерке

1930-ШЫ ЖЖ. АШАРШЫЛЫҚ КЕЗЕҢІНДЕГІ БАЛАЛАР ТАҒДЫРЫ (БАТЫС ҚАЗАҚСТАН Өңірі мысалында).....705

Болат Сагидоллаұлы Жұмағұлов, Лесқали Базарғалиұлы Бердіғожин, Алдар Сәрсенұлы Сәрсенов

1931 ЖЫЛҒЫ МАУСЫМДАҒЫ БОСАҒА ШАЙҚАСЫ: ҰРЫС ТАКТИКАСЫ, ӘСКЕР КҮШІ.....719

Гульмира Усенбаевна Орынбаева

ЭТНОГРАФИЯ КАЗАХСТАНА МЕЖДУ ПРИТЯЖЕНИЕМ «УХОДЯЩЕГО ПОЛЯ» И «КОЛХОЗНОЙ» ПОВЕСТКОЙ (2-я половина 40-х – 50-е гг. XX в.).....732

Дидар Бейсенғалиевна Касымова, Болат Кудайбергенұлы, Алмас Каиргельдинович Кенжеғалин

ПИСЬМО 43 ИЗ КЕНТАУ В ЦК КП КАЗАХСТАНА: ОПЫТ АНАЛИЗА.....749

Динара Кайсаровна Сулейменова, Алпысбес Махсат Алпысбесұлы

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ХАНА ТОКТАМЫША В 1380-1395 ГОДАХ.....767

Еңлік Қабыкенқызы Абеуова, Анар Еркенқызы Кәрімова, Гүлфира Елубайқызы Отепова

Ә.Х. МАРҒҰЛАННЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ДАМУЫНЫҢ КӨРІНІСІ РЕТІНДЕГІ РЕЦЕНЗИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ (1940-1960 жж.).....777

Ерден Ерназарович Ибраев, Гульмира Келдыбаевна Нурушева, Жангельды Арсенович Шаукенов

МЕТОДОЛОГИЯ КУЛЬТУРНОЙ ИСТОРИИ В КОНТЕКСТЕ КАЗАХСТАНСКОГО КИНЕМАТОГРАФА.....790

Жаксылык Муратович Сабитов

ШЫҒЫС ХАН ӘСКЕРІМЕН ШЫҒЫС ДЕШТІ ҚЫПШАҚТЫ 1210-1230-ЖЫЛДАРЫ ЖАУЛАП АЛУЫ.....801

Кенжебаев Габит Капезович, Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

СВЕТСКИЕ И МУСУЛЬМАНСКИЕ УЧЕБНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ НА РУБЕЖЕ XIX–XX ВЕКОВ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.....812

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы, Абдулина АқсұңқарТұрсынқызы

ҚАЗАҚСТАН ҚАЛАЛАРЫНДАҒЫ 1920-1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР.....827

Нұрсан Әлімбай, Болат Құдайбергенұлы Смағұлов

РЕСЕЙДІҢ ҚАЗАҚ ӨЛКЕСІН АГРАРЛЫҚ ОТАРЛАУЫНЫҢ НЕГІЗГІ СУБЪЕКТІЛЕРІ. КРЕСТЬЯНДАРДЫҢ ЖЕТЕКШІ СУБЪЕКТІГЕ АЙНАЛУЫ (XVIII – 1917).....844

Өтеубай Қожақұлы, Абусаид Гафурұлы Асқар

XIX ғ. II-ЖАРТЫСЫ МЕН XX ғ. БАС КЕЗІНДЕГІ СЫРДАРІЯ ОБЛЫСЫНДАҒЫ САУДА МЕН ӨНЕРКӘСІПТІҢ ДАМУЫ.....881

Самал Сағнайқызы, Спатай Алтынбекович Сартаев, Салтанат Адыровна Нусупбаева

КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЯ И РЕПРЕССИИ: ТРАНСФОРМАЦИЯ КАЗАХСКОГО ОБЩЕСТВА В XX ВЕКЕ.....895

Сейдехан Нұрмаханұлы Әлібек, Ержан Джаркинбаевич Пазиров, Асан Үсінов

«ҮЛКЕН ТЕРРОР» ЖЫЛДАРЫ ОҢТҮСТІКТЕ ҚЫЗМЕТ АТҚАРҒАН АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ҚУҒЫНДАЛУЫ АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫ МЕН МЕРЗІМДІ БАСЫЛЫМ БЕТТЕРІНДЕ.....907

Тимур Әкімханұлы Әпендиев, Нұржігіт Момынбекұлы Абдуқадыров, Мадина Анатольевна Ермаханова

ГЕРМАНИЯДАҒЫ ҚАЗІРГІ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН ПРОБЛЕМАЛАР (1991-2024 жж.).....920

Токтабай Ахмет Уалханұлы

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИРРИГАЦИОННОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В ЖЕТЫСУ И ЮЖНОМ КАЗАХСТАНЕ.....936

Шолпан Аширалиевна Торгаутова, Гульжан Даулетбековна Сугирбаева, Женгиз Буяр

ДИНАМИКА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО СОСТАВА ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА В КОНЦЕ XIX в. - 1924 г.....946

Эльмира Серікбайқызы Абдукамалова, Ақмарал Ғосманқызы Ибраева, Пердехан Бекмағанбетұлы Мұсырманқұл

«РАДЛОВ АЛЬБОМЫНДАҒЫ» ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ КӨРІНІСІ: МУЗЕЙЛІК АТРИБУЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....965

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кезегіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде
міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.